

CB

13525

DE KATHOLICITEIT DER GEREFORMEERDE KERKEN

AFSCHEIDSCOLLEGE

1 JUNI 1937

DOOR

Dr H. H. KUYPER

Em. Hoogleeraar

UITGAVE VAN J. H. KOK N.V. TE KAMPEN

2 Ci.
24

DE KATHOLICITEIT DER GEREFORMEERDE KERKEN

AFSCHEIDSCOLLEGE

1 JUNI 1937

DOOR

Dr H. H. KUYPER

Em. Hoogleeraar

UITGAVE VAN J. H. KOK N.V. TE KAMPEN

WOORD VOORAF.

Op vriendelijk verzoek van verschillende zijden tot mij gekomen geef ik hiermede mijn afscheidscollege in druk, dat ik Dinsdag 1 Juni in het Paedagogisch Instituut heb gehouden voor een belangstellend gehoor, over de Katholiciteit der Gereformeerde Kerken, waarbij het mij vooral te doen was om te laten zien welke pogingen in het werk zijn gesteld, om die Katholiciteit tot uiting te brengen door het houden van een oecumenisch concilie van alle Gereformeerde Kerken; een vraagstuk, dat niet alleen historisch van belang is, maar ook nu nog beteekenis heeft met het oog op de pogingen door onze Synodes aangewend, om tot zulk een generaal concilie der Gereformeerde Kerken te komen. Ik heb, wat ik in dit afscheidscollege omtrent deze pogingen in vroeger eeuw gedaan, slechts in geconcentreerden vorm kon meedeelen, wat breeder uitgewerkt en aantekeningen daarbij gevoegd, om hetgeen ik zeide te documenteeren door de bronnen aan te geven, en nader toe te lichten. Inzonderheid deed ik dit ten opzichte van het Frankforter Convent en de Harmonia Confessionum als vrucht daarvan verschenen, omdat des-aangaande in de gewone handboeken zoo weinig te vinden is. Voor de Synode van Dordt was dat minder noodig, omdat hiervan genoeg bekend is. Zoo hoop ik door dit afscheidscollege in druk te geven tevens een bijdrage te hebben geleverd voor dit onderdeel van de *Historia Ecclesiarum Reformatarum*, die wellicht dienen kan om daarover meer licht te verspreiden, waar dit onderwerp tot dusver wel wat stiefmoederlijk bedeed was door onze historie-schrijvers. Maar mijn doel was toch niet alleen om een historische bijdrage te leveren. Waar ik met dit afscheidscollege mijn arbeid aan de Vrije Gereformeerde Universiteit besloot, welke arbeid in hoofdzaak gewijd is geweest aan Calvin en het Calvinisme, daar wenschte ik nog eenmaal,

zooals ik steeds op mijn colleges heb gedaan, in het licht te stellen, hoe Calvijn en degenen, die in zijn leerschool waren gevormd, trouw als ze waren aan de beginselen, die zij uit Gods Woord hadden geleerd, toch steeds een breed Katholiek standpunt hebben ingenomen, waar het ging om de eenheid der Kerk van Christus te handhaven, zoover dit mogelijk was met behoud der waarheid. Enghartig was Calvijn zeker niet, waar hij leerde, dat trots het diepe verderf, dat het Pausdom over Christus' Kerk had gebracht, toch in de Roomsche Kerk nog Kerken van Christus waren overgebleven, en hij den doop in deze Kerk bediend als Christelijken doop erkende, omdat God Zijn genadeverbond in deze Kerk nog niet verbroken had. Enghartig was hij niet, waar hij trots verschillen de Luthersche Kerk als zusterkerk erkennen bleef en alles heeft gedaan om de eenheid met deze Kerk te bewaren. Enghartig was Calvijn niet, waar hij zijn liefde niet alleen verpandde aan zijn eigen Fransche volk, maar als leeraar, leidsman en trooster optrad voor alle Kerken in Europa, waar het licht des Evangelies weer ontstoken was. Zoo is Calvijn wars geweest van alle sectarisme, dat zich opsluit binnen de enge wanden van zijn eigen Kerk en geen andere Kerk erkent of daarmee gemeenschap hebben wil. Voor zijn eigen Kerk mocht hij ijveren om naar den zuiversten vorm van Gods Woord haar in te richten, hoeveel moeite en strijd hem dit kostte te Genève, maar hij verbrak den band daarom niet met de andere Zwitsersche Kerken, al handhaafden deze de tucht niet, en evenmin met de Engelsche Kerk, al behield deze haar hierarchisch regiment. Al ging de waarheid Calvijn boven alles, ook boven de eenheid der Kerk, die hij liefhad en al heeft hij daarom, hoeveel strijd hem dit kostte, zooals hij zelf zegt in zijn voorrede voor de Psalmen, den band met de Roomsche Kerk verbroken, vooral nadat ze op het Concilie te Trente haar dwaalleer had vastgesteld, zoodat de klove met haar onherstelbaar was geworden, de eenheid der Protestantsche Kerken wilde hij handhaven, zooals inzonderheid bleek, toen men de Protestant-sche leiders op een Concilie wilde saamroepen om één gemeenschappelijke Confessie op te stellen en Calvijn daarmede zijn hartelijke instemming betuigde. Het was diezelfde echte Katholieke geest die de Gereformeerde Leiders te Frankfort later bevoogde de Luthersche Vorsten en Kerken te verzoeken de Formula

Concordiae niet aan te nemen, maar een oecumenisch concilie van alle evangelischen te doen saamkomen ten einde de eenheid der Kerk te bewaren, en die hen dreef om in hun Harmonia Confessionum niet alleen de Gereformeerde maar ook de oud-Luthersche symbolen op te nemen, teneinde den consensus catholicus te doen uitkomen, dien de Lutheranen wilden verbreken door in hun Formula Concordiae hun valsche dogma van de ubiquiteit kerkelijk vast te stellen en de Calvinisten als ketters te verdoemen. Maar al was nadat de Formula Concordiae door de Luthersche Vorsten en Kerken trots deze smeekbede als symbool was aangenomen, de breuke ook met de Luthersche Kerk onherstelbaar geworden, de Gereformeerde Kerken bleven toch de Luthersche Kerken als zusterkerken erkennen en de Fransche Kerken lieten de Lutheranen, die in Frankrijk woon- den, toe aan het Avondmaal en vergunden hun om hun kinderen bij ons te laten doopen. De broederhand is door ons nooit geweigerd, maar door hen. Maar al kon, zoolang de scheidsmuur van deze Formula Concordiae bleef bestaan, aan een saamkomen in een oecumenisch concilie met hen niet gedacht worden, waarom de Synode van Dordt op dien voorslag haar gedaan, ook niet kon ingaan, deze Synode zelf was toch het bewijs, waar het alle Gereformeerde Kerken saambracht ook de Engelsche Episco- paalsche Kerk met haar bisschop, hoe hier naar de eenheid der Kerk werd getracht. Het is op die les der historie, dat ik in mijn afscheidscollege heb willen wijzen, al heb ik daarbij niet verheeld, tot waarschuwend voorbeeld, hoe deze liefde tot de eenheid der Kerk ook ernstige gevaren kan meebrengen, wan- neer de waarheid daaraan ten offer zou worden gebracht. Zoo moge dan dit laatste woord, dat ik op mijn college sprak, onze Kerken ingaan om onder Gods zegen mee te werken, dat dit echt Katholieke standpunt door Calvijn ons geleerd, nooit door ons worde prijs gegeven.

Bloemendaal, 1 Juli 1937.

Toen ik onlangs M. H. een Roomsche scribent sprak, die zich bij mij aandiende als Katholiek, heb ik hem geantwoord, dat ook ik Katholiek was maar Gereformeerd Katholiek ¹⁾. Om het misbruik, dat de Roomsche Kerk van dit woord gemaakt had, moge Luther in zijn Catechismus het Katholiek door Christelijk hebben vervangen, onze Gereformeerden hebben in het Apostolisch Credo het *sancta catholica ecclesia* behouden en terecht. Christus zelf toch heeft tot zijne discipelen na zijne opstanding gezegd: gaat henen, onderwijst *al de volken*, hen doopende in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes. Het groote mysterie, zegt de Apostel Paulus, dat hem geopenbaard is, was dat de middelmuur des afscheidsels, die onder de oude bedeeling Israël en de volken gescheiden hield, nu onder de Nieuwe bedeeling was weggebroken (Ef. 2 : 14), zoodat daarin noch Jood noch Griek, noch Scyth noch Barbaar is, daar ze allen één zijn in Christus (Rom. 10 : 12, 1 Cor. 12 : 13, Gal. 3 : 28, Col. 3 : 11). Wat Christus door Zijn Apostelen gesticht heeft is daarom niet een nationale Kerk geweest, maar een wereldkerk, die alle volken omvatten zou ²⁾. Naar Gereformeerde opvatting moge de plaatselijke Kerk een zichtbare openbaring van Christus' lichaam zijn en de aard der zaak moge het meebrengen, dat waar deze Kerken onderling in verband treden, ze dat in de eerste plaats doen met de Kerken tot hetzelfde volk behorende, waardoor de nationale Kerk ontstaat, maar daarbij mag toch nooit vergeten worden, dat het *σῶμα τοῦ χριστοῦ*, het lichaam van Christus, wel vele leden heeft, maar één is over heel de wereld en deze eenheid eischt, dat ze dus ook als *ecclesia universalis* tot openbaring worde gebracht ³⁾. En het is niet de minst groote verdienste van Augustinus geweest, dat hij tegenover het enghartig en sectarisch drijven der Donatisten, die geen andere Kerk wilden erkennen dan hun nationale Afri-

kaansche Kerk, de Katholiciteit der Kerk met zooveel kracht heeft gehandhaafd.

Nu heeft de oude Christelijke Kerk, toe⁷ ze nog één en ongedeeld was, deze Katholiciteit der Kerk wel het sterkst tot uiting gebracht in haar oecumenische conciliën, die in de vierde en vijfde eeuw na Christus gehouden, de belijdenis der Christelijke Kerk tegen opkomende heresieën hebben vastgesteld en daardoor de eenheid der Kerk hebben bewaard. En al is, eerst door het schisma tusschen de Oostersche en Westersche Kerk, en daarna door de klove, die de Reformatie sloeg in de Westersche Kerk, die eenheid wel voor goed gebroken, zoodat van zulk een oecumenisch Concilie van heel de Christelijke Kerk thans geen sprake meer zijn kan, het blijft toch een ernstige aanklacht tegen de Protestantsche Kerken, dat zij veel te veel zich genationaliseerd hebben en voor de handhaving van de Katholiciteit der Kerk zoo weinig hebben gevoeld en gedaan. In al onze Gereformeerde Kerkenordeningen wordt alleen van een *Nationale Synode* gesproken; slechts de Schotsche Kerk, het zij tot haar eere gezegd, maakt gewag in haar *Second Book of Discipline* van een nog meerdere vergadering, die alle naties omvat, representing the universall Kirk of Christ, welke in eigenlijken zin genoemd kan worden the generall Councelle of the haill (d. w. z. whole) Kirk of God⁴). Toch heeft het in onze Gereformeerde Kerken niet aan pogingen ontbroken om deze Katholiciteit der Kerk door het houden van oecumenische Synodes tot uiting te brengen en zijn die pogingen ook niet geheel zonder resultaat gebleven. Het is daarop, dat ik in dit afscheidscollege, waarmede ik mijn arbeid aan onze Universiteit besluit, u wilde wijzen, al kan dit slechts, om de korte spanne tijds mij gegund, in vogelvlucht geschieden.

De eerste poging, waarop ik uw aandacht wilde vestigen, is uitgegaan van Thomas Cranmer, den vromen Aartsbisschop van Canterbury, die terecht het gevaar inzag, dat de Protestantsche Kerken dreigde, nu de Roomsche Kerk op het Concilie te Trente tot nieuwe krachtontwikkeling was gekomen en bezig was haar dogma's vast te stellen, waardoor de eenheid in haar gelederen zou worden hersteld. De Protestantsche Kerken door haar onderlinge leergeschillen zoo hopeloos verdeeld, zouden daarentegen tot een spot van de wereld worden en de voortgang van den loop

van het Evangelie, zou daardoor worden belemmerd. Hij wilde daarom, dat er een Synode zou gehouden worden, waaraan de vroomste en knapste geleerden uit de Evangelische Kerken in Duitschland, Frankrijk en Zwitserland zouden deelnemen, om gezamenlijk één Confessie op te stellen, aan Gods Woord ontleend, waarin niet alleen de Roomsche dwalingen zouden veroordeeld worden, maar een uiteenzetting zou worden gegeven van de hoofdstukken der religie, zooals de Protestantsche Kerk deze op grond van Gods Woord beleed. Men zou vrijelijk disputeren over de controverse punten, zooals over het Sacrament van het H. Avondmaal, om naar den regel der Schrift tot overeenstemming te komen niet alleen wat de zaken betreft, maar ook wat de woorden en formuleering aangaat, om dan allen deze Confessie te onderteekenen. De meest veilige en geschikte plaats daartoe zou Engeland zijn en de jonge Koning Eduard had met hartelijke sympathie zijn toestemming gegeven ⁵⁾.

Naar het schijnt heeft Cranmer reeds in 1548 van dit voornemen aan Melanchthon mededeeling laten doen door den zoon van Iustus Ionas, die toen Engeland bezocht. Melanchthon heeft daarop 1 Mei 1548 aan Cranmer geantwoord en met dit plan zijn hartelijke instemming betuigd. ⁶⁾ „Er is niets van meer gewicht en noodzakelijkheid dan zulk een samenspreking, schrijft hij, en hoe langer ik er over denk, hoe meer ik wensch en u aanspoor om zulk een Confessie uit te geven, die de heele leer omvat, na het oordeel van geleerde mannen saamgebracht en met elkaar vereenigd te hebben, die ze dan met hun namen onderteekenen, opdat bij alle volken een illuster getuigenis besta van de leer door gewichtige autoriteit vastgesteld en opdat de nakomelingschap een geloofsregel hebbe om te volgen. Deze Confessie zou niet veel behoeven te verschillen van onze Augsburgsche Confessie, maar wel zou ik willen, dat enkele artikelen nader uitgelegd werden, opdat dubbelzinnigheden daarna geen oorzaak konden geven tot nieuwe geschillen. Het is beter in de Kerk een ding bij zijn juisten naam te noemen dan aan de nakomelingen ambiguë uitdrukkingen te geven, ⁷⁾ die straks weer een twistappel werpen op de tafel der godinnen, gelijk de fabel zegt. Het Concilie van Trente maakt zulke sluw uitgedachte decreten om door dubbelzinnige gezegden zijn dwalingen

te beschermen, maar deze sophistische manier van handelen behoort ver van de Kerk te zijn. Indien in Duitschland er een *oprechte* overeenstemming ware geweest, zouden we niet in zoo-veel ellende zijn vervallen. Ik vermaan u daarom te meer, dat gij deze zorg op u neemt, opdat het belang der Kerken op ware wijze worde behartigd. Indien ge mijn raad en toestemming zult vragen, dan zal ik bereidwillig en andere geleerde mannen hooren en op mijn beurt mijn gevoelen zeggen en de redenen daarvoor aantoonen, wat sommige dingen aangaat anderen overtuigende, wat andere dingen aangaat zelf overtuigd wordende, zooals in een samenspreking onder geloovigen betaamt. Want de waarheid, Gods eer en het heil der Kerk moeten altoos de overwinning behalen, niet eenig privaat gevoelen" ⁸⁾).

Het heeft echter tot 1552 geduurd voor Granmer tot de uitvoering van dit plan is overgegaan. ⁹⁾ In Maart van dit jaar schreef hij brieven aan de voornaamste leiders der Protestant-sche Kerken Melanchthon, Bullinger en Calvijn om hun dit plan voor te leggen en ze te verzoeken onderling met elkaar te raadplegen, op welke wijze zulk een Synode op de geschiktste manier zou samenkomen ¹⁰⁾. Het antwoord, dat Melanchthon en Bullinger gaven is niet bewaard, maar wel dat van Calvijn. Na zijn hartelijke instemming met dit plan van Cranmer betuigd te hebben, gaat hij dan aldus voort: „onder de ergste misstanden van onze eeuw is het te rekenen, dat de Kerken zoo vaneen gereten zijn, dat de heilige gemeenschap van Christus' leden, die toch allen met den mond belijden, door slechts weinigen met de daad oprecht wordt betracht. Het is daaraan te wijten, dat aangezien de leden verdeeld zijn, het lichaam der Kerk als uiteengescheurd daar nederligt. Wat mij aangaat, indien mijn hulp van eenig nut zou schijnen, dan zou het me niet te zwaar vallen als het moest zelf tien zeeën te doorvaren. Waar het gaat om zoo'n gewichtige zaak als de overeenstemming van geleerde mannen naar den regel der Schrift op rechte wijze saamgesteld, waardoor de Kerken, die nu zoo ver van elkaar verwijderd zijn, onderling zouden saam groeien en vereenigd worden, zou ik het ongeoorloofd achten daarvoor eenigen arbeid of moeite te ontzien". Hij hoopte echter, dat men om zijn zwakke gezondheid hem zou sparen. „Ik zal mijn plicht vervuld hebben, wanneer ik met mijn goede wenschen volg hetgeen door anderen zal ondernomen

worden." Aan het slot vermaant ja bezweert hij den Aarts-bischop, waar de zwaarigheid der zaak door dezen zelf wel gevoeld wordt, toch den moed niet op te geven maar op den ingeslagen weg voort te gaan, totdat hij althans eenig resultaat zou bereikt hebben, ook al zou niet alles hem naar wensch gelukken ¹¹⁾).

Was het plan van Cranmer doorgestaan, de eenheid der Protestantsche Kerken, waarvoor niemand meer dan Calvijn geijverd heeft, zou wellicht nog gered zijn. Maar ook hier geldt het woord van den Säckinger Trompeter: Behüet dich Gott, es wär zu schön gewesen, behüet dich Gott, es hat nicht sollen sein. Reeds in October daarop moest Cranmer aan Calvijn melden, dat Melanchthon hem zelfs niet geantwoord had en Bullinger hem had geschreven, dat noch Melanchthon noch hij hun Kerken verlaten konden, nu Duitschland door den oorlog geteisterd werd ¹²⁾. Het scheen hem daarom beter de zaak òf geheel op te geven òf uit te stellen tot een meer geschikten tijd. Hij zou intusschen zorg dragen om de reformatie der Engelsche Kerk door te zetten en zich moeite geven, dat de leer dezer Kerk naar den regel van Gods heilig Woord werd verbeterd. Dit laatste heeft Cranmer nog gedaan, toen hij met behulp van de buitenlandsche Gereformeerde theologen die in Engeland toefden, de Engelsche Geloofsbelijdenis opstelde, de bekende 39 Artikelen, die, al sloten ze zich nauw bij de Augsburgsche Confessie aan, toch in het stuk van het Avondmaal beslist Calvinist waren. Van een Generaal Concilie kwam echter niets. Een jaar later stierf Koning Eduard en werd opgevolgd door de bloedige Maria, die de Engelsche Kerk weer Roomsch maakte en Cranmer als martelaar voor het Evangelie den brandstapel bestijgen deed.

Is deze eerste poging door Cranmer beproefd dus mislukt, meer succes heeft een tweede poging gehad, die evenzeer van Engeland uitging, doch ditmaal niet van een Engelschen bisschop maar van Engeland's Koningin Elisabeth. Het doel was thans echter niet zoozeer om Lutherschen en Gereformeerden te vereenigen dan wel om het gevaar af te wenden, dat de Gereformeerden in Duitschland juist van Luthersche zijde bedreigde. De toestand was dan ook sinds Cranmer zijn poging tot unificatie der Protestanten deed, geheel veranderd. Melanchthon, die na Luthers dood aan het hoofd der Duitse Kerk stond en de eenige was, die bij kloeker optreden, de geslagen breuk had

kunnen heelen, was gestorven, evenals Calvijn. De simiae Lutheri, de apen van Luther, zooals Calvijn ze noemde, hadden vrij spel gekregen. Met steeds wassend ongenoegen zagen ze, hoe het Calvinisme in Duitschland veld won en de eene landstreek na de andere veroverde, terwijl zij zelf door onderlinge twisten over de leer hopeloos verdeeld waren.¹³⁾ De Augsburgsche Confessie, waarop de religievrede in Duitschland rustte, bood volgens hen tegen dit Calvinisme geen voldoende tegenweer, omdat de Gereformeerden, evenals Calvijn zelf, geen bezwaar hadden deze Confessie te onderteekenen, mits in Melancthons zin opgevat. Vandaar dat de voornaamste Luthersche Theologen in 1577 ter aanvulling van de Augsburgsche Confessie een nieuwe geloofsbelijdenis hadden opgesteld, het zoogenaamde Bergsche boek of Formula Concordiae, dat dienen moest om aan de onderlinge leergeschillen een einde te maken, maar tevens om door de symbolische fixeering van de ubiquiteitsleer (de leer van de alomtegenwoordigheid van Christus' lichaam) en door de veroordeeling van hen, die anders leerden, de breuke met het Calvinisme onherstelbaar te maken. En waar deze Luthersche zeloten nu alles in het werk stelden, om de Luthersche vorsten en steden te bewegen deze Formula Concordiae als geloofssymbool voor heel de Duitse Kerk aan te nemen en naar den regel: cuius regio illius religio hun onderdanen te verplichten op straffe van verbanning daarmede in te stemmen, daar dreigde het gevaar niet alleen, dat de Gereformeerden in Duitschland met geweld zouden onderdrukt worden¹⁴⁾, maar ook dat de band, die dusver de Protestantsche vorsten in Duitschland met de andere Protestantsche vorsten in Europa verbond, zou verbroken worden. Koningin Elisabeth, die er op uit was, om tegenover de weer wassende macht van Rome alle Protestantsche vorsten en landen in één bondgenootschap te vereenigen, zag dit gevaar zeer wel in. Terwijl ze bovendien persoonlijk bitter verontwaardigd was, dat de Lutherschen haar en haar geloofsgenooten als ketters verdoemden¹⁵⁾. Ze zond daarom Philip Sidney en andere gezanten naar Duitschland om de Vorsten dringend te verzoeken deze Formula Concordiae niet aan te nemen maar liever met haar een bondgenootschap tegen Rome te sluiten, terwijl dan op een Concilie van alle Evangelischen, door de Vorsten saam te roepen, over de onderlinge geschillen kon gehandeld worden, om tot

overeenstemming te komen.¹⁶⁾ Bij de Luthersche vorsten vonden deze voorstellen echter weinig gehoor; beleefd maar beslist werden ze afgewezen. Maar de Paltsgraaf Johan Casimir, de ijverige voorvechter der Calvinisten, besloot in overleg met Philip Sidney een uitnoodiging te zenden aan de Vorsten en Gereformeerde Kerken in Engeland, Frankrijk, Zwitsrland, Nederland, Polen, Hongarije en Boheme om afgevaardigden te zenden naar een Convent, dat 26 September 1577 te Frankfort zou gehouden worden, ten einde saam te beraadslagen, wat men doen kon om het gevaar, dat van de Formula Concordiae dreigde, af te wenden en de eenheid der Gereformeerde Kerken in haar belijdenis daartegenover te doen uitkomen. Behalve de Boheemsche en Zwitsersche Kerken, die zich per brief verontschuldigten, dat ze verhinderd waren, waarbij de Boheemsche Kerk verklaarde alles goed te keuren, wat tot de bevestiging der kerkelijke eenheid dienen kon¹⁷⁾, hebben alle Vorsten en Kerken aan die uitnoodiging voldaan. Het was dan ook een illuster gezelschap, dat te Frankfort saam kwam, beroemde staatsmannen en theologen van naam. Koningin Elisabeth van Engeland zond Daniël Roger en Hubert Languet; Hendrik IV, Koning van Navarre, François de la Personne, vicomte d'Argentin; de Fransche Kerken waren vertegenwoordigd door Louis Capellus en Jacques Coëtius; de Hongaarsche Kerk door Jacobus Praetorius, de Poolsche door Christoffel Threcius, de Nederlandsche door Johannes Junius, terwijl de Paltsgraaf zijn raadsheer Wenceslaus Zuleger zond benevens de theologen Hieronymus Zanchius, Daniel Tossanus, Copius en Petrus Dathenus, die toen bij den Paltsgraaf in dienst was.¹⁸⁾ Al ontbraken verschillende Gereformeerde Kerken, toch heeft F. W. Cuno niet geheel ongelijk, wanneer hij zegt, dat dit Frankforter Convent beschouwd kan worden als een Generale Synode der Gereformeerden in Europa.¹⁹⁾

Op den vastgestelden datum kwamen de afgevaardigden te Frankfort saam, waarna de raadsheer Zuleger namens den Paltsgraaf de vergadering opende en drie vragen aan de orde stelde: 1e. hoe men de veroordeeling der Gereformeerden door de Ubiquitisten met hun Formula Concordiae het best verhinderen kon; 2e. of men niet een gemeenschappelijke Confessie voor alle Gereformeerde Kerken zou opstellen en hoe die Confessie zou ingericht worden en 3e. aan wie de opdracht zou gegeven worden

om deze Confessie op te stellen en hoe ze daarna aan de Kerken meegedeeld en door haar goedgekeurd zou worden.

Het Convent, dat slechts twee dagen duurde, besloot, wat den eersten voorslag betreft, namens de Gereformeerde Kerken een smeebrief te zenden aan alle Evangelische vorsten in Duitschland om aan hen dringend te vragen de Formula Concordiae niet aan te nemen maar een generaal Concilie saam te roepen van Luthersche en Gereformeerde Theologen om over de onderlinge geschillen uitspraak te doen en de Gereformeerden althans niet onverhoord als ketters te veroordeelen, wat tegen alle Goddelijk en menschelijk recht was. Zelfs besloot het Convent een afgevaardigde te benoemen, den Nederlander Paulus Knibbius om met den Engelschen gezant Belus de Vorsten te bezoeken en dit smeekschrift te overhandigen en te ondersteunen.²⁰⁾

Wat de gemeenschappelijke Confessie betreft, bleek er meer verschil van gevoelen te bestaan, of zulk een Confessie wel gewenscht was²¹⁾, maar ten slotte werd het voorstel toch aangenomen en aan Ursinus de opdracht gegeven haar op te stellen met hulp van Zanchius, terwijl men de Koningin van Engeland verzoeken zou daaraan nog een Engelschen theoloog toe te voegen²²⁾. Het Concept zou dan gezonden worden aan Gualther te Zurich en aan Beza te Genève om door hen zoo noodig verbeterd te worden. Daarna zou het aan alle Gereformeerde Kerken in Europa toegezonden worden ook aan die, welke op het Convent niet vertegenwoordigd waren, zooals verschillende Zwitsersche en Deutsche Kerken en aan de Kerk van Schotland.²³⁾ En al deze Gereformeerde Kerken zouden dan uitgenoodigd worden om afgevaardigden met voldoende volmacht voorzien te zenden naar een nieuwe samenkomst, die een jaar later, 18 Augustus 1578, weder te Frankfort zou gehouden worden om in gemeen overleg deze Confessie goed te keuren, waardoor ze dan de gemeenschappelijke Confessie van alle Gereformeerde Kerken zou zijn en voor tijdgenooten en nageslacht getuigenis zou afleggen van hare onderlinge overeenstemming in de leer.

Wat de wijze van samenstelling dezer Confessie betreft, ging het Convent niet in op het voorstel van enkelen om de Augsburgsche Confessie ten grondslag te leggen omdat deze gebrekkig was en te weinig orde had. Men zou, evenals in de Fransche Confessie, de dogmatische orde volgen, beginnen met de

Canonieke boeken der Schrift en vervolgens over de verschillende loci: God, Schepping, Voorzienigheid enz. handelen. Wel zou men echter alles vermijden, waardoor de aanhangers van de Augsburgsche Confessie, die haar *zuiver* beleden, verbitterd en nog meer van onze Kerken vervreemd zouden worden; zoover dit geschieden kon met behoud der waarheid (*salva veritate*) moesten ze tot verzoening worden opgewekt. Ook werd besloten, dat men in de Confessie geen scholastieke termen zou gebruiken maar zich zooveel mogelijk zou houden aan de phraseologie der Schrift; voorts dat men de Confessie zoo noodig met bewijsplaatsen uit de Kerkvaders zou bevestigen en eindelijk dat men de ketterijen, ook de hedendaagsche zou veroordeelen. ²⁴⁾

Daar Ursinus wegens krankheid en ouderdomsgebreken zich verontschuldigde, viel de taak om deze Confessie op te stellen alleen aan Zanchius ten deel, die haar dan ook volbracht heeft, al duurde het tot 1580, eer hij daarmede gereed was. Hij stelde een zeer uitvoerige Confessie op, die veel meer het karakter droeg van een Compendium der Dogmatiek dan van een belijdenisschrift. ²⁵⁾ Maar nu kwamen de bezwaren los. Vooral de Zwitsers waren met heel dit plan van een algemeene Confessie en van een generale Synode, die haar vaststellen zou, weinig ingenomen. Ze vonden, dat de *Helvetica posterior* door Bullinger opgesteld, door den Paltsgraaf Frederik met zijn goedkeuring in druk gegeven en waarmee de Kerken van Genève, van Neuchatel, van Graubunderland, van Frankrijk, van Schotland, van Polen en Hongarije hare instemming hadden betuigd, voldoende was om de eenheid in de leer der Gereformeerde Kerken te doen uitkomen. Ze waren bevreesd, dat in deze nieuwe Confessie toch weer woorden zouden gebruikt worden als substantialiter en realiter om de werkelijke gemeenschap met Christus' lichaam bij het Avondmaal uit te drukken, ten einde de tegenstanders tevreden te stellen, die tot nieuwen strijd aanleiding zouden geven. Het houden van zulk een oecumenische Synode achtten ze in dezen tijd ook nauwelijks mogelijk en zelfs al kwam zulk een Concilie bijeen en al keurden de afgevaardigden de Confessie goed, dan was het nog de vraag, of zoowel de Kerken zelf als de Magistraten zulk een Confessie sanctionneeren zouden. ²⁶⁾ Ook te Genève, al keurde Beza het concept van Zanchius wel goed, achtte men toch, dat het veel te lang was en te uitgebreid, terwijl men ook

bezwaar had, tegen wat Zanchius aan 't slot van zijn Confessie gezegd had over het bisschoppelijke regiment, de successie der bisschoppen en hun macht. Al drukte hij zich wel voorzichtig uit, evenals Calvijn in zijn Institutie, hij wees er toch op, dat het bischopsambt geen grond had in de Schrift, dat er gevaren aan verbonden waren en men 't best deed zich aan de ambten in de Schrift te houden. ²⁷⁾ In Engeland, zoo oordeelde men te Genève, zou men daaraan aanstoot nemen.

Zoo kwam van dit plan om een gemeenschappelijke Confessie op te stellen niets te recht en bleef nu, zooals van zelf spreekt, ook de tweede samenkomst te Frankfort, die nog veel meer dan de vorige het karakter van een oecumenisch Concilie der Gereformeerde Kerken zou gedragen hebben, achterwege. ²⁸⁾

Toch is het Frankforter Convent daarom niet zonder vrucht gebleven. Te Genève was, in overleg met de Fransche broeders, een ander plan opgekomen, om de eenheid der Gereformeerde Kerken wat de leer betreft, in het licht te stellen. In plaats van een nieuwe Confessie, die voor alle Gereformeerde Kerken gelden zou, zou men een Harmonia Confessionum saam stellen, waarin de verschillende Confessies, zonder daarin ook maar één enkel woord te veranderen, opgenomen zouden worden, gerangschikt naar de loci der Dogmatiek, waardoor de onderlinge overeenstemming nog treffender in het licht zou treden, terwijl een korte verklaring aan het slot zou gegeven worden van enkele uitdrukkingen om den schijn van onderling verschil uit den weg te nemen. ²⁹⁾ Dit plan vond hartelijke instemming niet alleen bij den Paltsgraaf en de theologen te Neustad maar ook bij de Zurichers. ³⁰⁾ De taak om deze Harmonia Confessionum op te stellen en uit te geven werd door de Geneefsche predikanten opgedragen aan den Franschen predikant Jean François Salvard, die in Genève vertoefde, terwijl als hulp hem werden toegevoegd Beza, Chandieu en Danaeus. ³¹⁾

Zoo verscheen in 1581 de eerste uitgave bij den drukker Petrus Santadreanus onder den titel *Harmonia Confessionum Fidei Orthodoxarum et Reformatarum Ecclesiarum, quae in praecipuis quibusque Europae Regnis, Nationibus et Provinciis, sacram Evangelii doctrinam purè profitentur* ³²⁾. De Helvetica posterior kreeg, naar den wensch der Zurichers, de eerste plaats; daarna volgden de Helvetica prior of de Bazelsche Confessie, de

Boheemsche, de Fransche, de Engelsche en de Nederlandsche Confessie, terwijl daaraan nog toegevoegd werden de Augsburgsche Confessie, de Saksische, de Wurtembergische en de Zwabische, om daarmede de overeenstemming te laten zien met de symbolen der Luthersche Kerk, welke daarmede dus erkend werd als een orthodoxe kerk, die het Evangelie nog zuiver in deze Confessies beleed. ³³⁾ In de latere uitgaven van 1612 en 1652 werd het aantal daarin opgenomen Confessies nog belangrijk uitgebreid, zelfs met de Confessie van Cyrillus, den patriarch der Grieksche Kerk te Constantinopel, die met de Gereformeerden in contact stond. ³⁴⁾ In plaats van echter, zooals dit in de eerste uitgave geschiedde, den inhoud der Confessies naar de loci communes der Dogmatiek te verdeelen, werden ze in deze latere uitgaven in haar geheel achter elkaar afgedrukt. ³⁵⁾ Vooral is echter van beteekenis, dat in deze nieuwe uitgave een belangrijke aanvulling werd aangebracht. Voorop gaat thans als grondslag het oecumenische symbool, het symbolum Apostolicum; daarna volgen de confessies der Gereformeerde en Luthersche Kerken en aan het slot komt nu een geheel boek, waarin met bewijspplaatsen uit de Schrift de juistheid van hetgeen in deze confessies geleerd werd, werd aangetoond en met citaten uit de oecumenische concilies en de Kerkvaders de *Consensus Catholicus* met de oude Christelijke Kerk, toen deze nog zuiver was, werd bewezen. ³⁶⁾ Al heeft deze Harmonia Confessionum geen officieel kerkelijk gezag gekregen, zooals een gemeenschappelijke Confessie door een oecumenisch Concilie der Gereformeerde Kerken vastgesteld zou gehad hebben, ze kan toch dankbaar worden aanvaard als kostbaarste vrucht van het Frankforter Convent. En ze kan te meer gewaardeerd worden, omdat ze niet alleen de *eenheid* in belijdenis bij verscheidenheid van Confessie onder de Gereformeerde Kerken deed zien, maar omdat ze tegelijk een breed echt *Katholiek* standpunt innam door ook de oorspronkelijke Luthersche symbolen in haar Harmonia een plaats te geven. Van een enghartig Confessionalisme, zooals bij de drijvers der *Formula Concordiae*, die de Calvinisten verdoemden, is bij deze Harmonia Confessionum der Gereformeerden geen sprake. Al stelt de Harmonia Confessionum de Gereformeerde Confessies als de zuiverste en volledigste voorop, ze slaat toch haar vleugelen breed uit, want ze omvat in haar Harmonia ook de Protestantsche zusterkerken, wier symbolen ze op-

neemt en strekt dit zelfs uit tot de Grieksche Kerk, waar er hoop op toenadering met deze Kerk bestond. En tegelijk toont ze, hoe vast haar fundament gelegd is in de Schrift en hoe ze zich één voelt met heel de oude Christelijke Kerk door haar concilies en kerkvaders vertegenwoordigd.

Een derde poging om tot een oecumenische Synode te komen, die een generale Confessie zou opstellen voor de Gereformeerde Kerken, is uitgegaan van den Franschen predikant Du Moulin te Parijs, die daarbij krachtigen steun vond niet alleen in Frankrijk zelf bij den bekenden Hugenootschen Staatsman Duplessis Mornay maar niet minder bij Engeland's Koning met wien Du Moulin bevriend was, en die dit plan goedgunstig gezind was ³⁷). Op de Synode te Tonneins in 1614 gehouden is dit plan voor het eerst officieel aan de orde gesteld ³⁸). „Verschillende hooggeplaatste personen zoowel in als buiten het rijk, zoo melden de acta, zochten naar middelen om alle orthodoxe Kerken van Frankrijk, Engeland, Nederland, Zwitserland, Genève en andere op de gemakkelijkste en veiligste wijze een generale samenkomst te doen houden van afgevaardigden, die daarheen afgezonden zouden worden, om tot volkomen overeenstemming in de leer en tot een sterke eenheid onder elkander te komen, wat te beter kon geschieden, omdat de Koning van Engeland daartoe genegen was. De Synode besloot degenen, die daaraan werkten, te danken en te verzoeken daarmee voort te gaan; intusschen zouden alle Provinciale Synodes aan bekwame mannen dit plan meedeelen om het uit te werken ten einde op de volgende Synode daarover nader te handelen. Op deze volgende Synode te Vitré in 1617 gehouden, bleek echter, dat deze mannen nog niet gereed gekomen waren en benoemde de Synode daarom zelf vier predikanten om daaraan te werken, Rivet, Chauvé, Chamier en Du Moulin, die te Saumur zouden samenkomen en overleg plegen met Du Plessis Mornay en de predikanten en professoren in de Theologie aldaar ³⁹).

Al is van dit Fransche plan niets gekomen, omdat eer de volgende Synode te Alais in 1620 samenkwam, zulk een Generale Synode al was saamgeroepen door de Generale Staten te Dordt, toch loont het de moeite op dit plan, zooals het nader door Du Moulin was uitgewerkt en toegezonden aan de Provinciale Synode van Isle de France in 1615, de aandacht te vestigen,

omdat het op de Synode van Dordt, zij het achter de schermen, een zekere rol gespeeld heeft. Al zou het te veel geverg'd zijn dit uitvoerige plan in al zijn onderdeelen weer te geven, op de hoofdpunten mag ik u wel wijzen ³⁹⁾. Als fundamenteel principieel werd vooropgesteld, dat het een vroom en noodzakelijk werk was om te komen tot een union et bon accord entre les Eglises, maar dat dit niet geschieden kon zonder hulp en leiding van de Protestantsche Vorsten, vooral van Jacobus den Koning van Engeland, den machtigste onder hen. De Koning van Engeland, de Kerken van Frankrijk, Nederland en Zwitserland zouden naar dit Concilie elk twee afgevaardigden zenden, de Duitsche vorsten elk een of twee. Als meest geschikte plaats van samenkomst werd *Zeeland* aangewezen ⁴⁰⁾, dat als 't ware de deur voor Engeland is en voor de Duitschers het makkelijkst was te bereiken. De afgevaardigden moesten niet beginnen met te disputeeren van de religie, want dat verhitte de geesten maar en dan wilde niemand kamp geven ⁴¹⁾. Beter was, dat men de Confessies van Engeland, Schotland, Frankrijk, Nederland, Zwitserland, de Palts enz. op tafel legde en dan daaruit één Confessie samenstelde. Men moest echter niet in subtiële materies treden; de Confessie moest alleen bevatten wat noodig is tot zaligheid der ziel en tot eere Gods. Was de Confessie gereed dan moesten niet alleen de afgevaardigden haar onderteekenen, maar ook de Vorsten en de Nationale Synodes; en daarbij moest bepaald worden, dat wanneer er in een dezer landen verschil van gevoelen rees men niet zou beslissen en noch minder nieuwigheden invoeren zonder algemeene toestemming van hen, die het Akkoord geteekend hadden. Daar de Gereformeerde Kerken in de fundamenteele Geloofsartikelen het eens zijn, zou het opstellen van zulk een Confessie geen bezwaar opleveren. De geschillen tusschen haar raakten alleen enkele ceremoniën en de Kerkregeering. Men zou daarom aan de Confessie een verklaring toevoegen, dat men elkaar op deze punten niet veroordeelde en dat dit ook geen hinderpaal mocht zijn voor de eenheid. Nonobstant on s'embrasserait de coeur et d'affection comme des croyans fidèles et membres unis d'un même corps. Na afloop van de Synode zou men saam Avondmaal houden als un gage de leur union, waarbij de predikanten der eene Kerk aan de anderen de teekenen van brood en wijn zouden toereiken. Zulke samen-

komsten zouden elk jaar op dezelfde plaats gehouden worden, om de eenheid te bewaren. In dien tusschentijd zouden de Koning van Engeland en de Prinsen van onze Confessie verzoeken, dat de Luthersche vorsten en Kerken enkelen van hun doctoren en predikanten naar de volgende Synode zouden zenden, om te trachten met hen saam te werken ten einde tot vereeniging onderling te komen. Op welke wijze dit zou kunnen geschieden werd dan uitvoerig aangegeven. Lukte het tot die eenheid te geraken, dan zouden de namen Luthersch en Calvinistisch wegvallen en men alleen hebben Eglises Chrétiennes Reformées. En als God dit zoo heilige werk aldus gezegend had, dan zou het tijd zijn om ook de Kerk van Rome uit te noodigen zich met ons te verzoenen, al was er weinig kans op, dat dit slagen zou, omdat de Paus geen Synode wilde, dan waar hij zelf presideerde.

Hoe goed dit plan ook bedoeld was en al getuigde het van warme liefde voor het herstel van de eenheid der Christelijke Kerk, Hales, de Engelsche afgevaardigde op de Synode van Dordt had toch geen ongelijk, toen hij bij het hooren van dit plan zei, dat de Fransche vernuften wel zeer actief en productief zijn in het maken van plannen, maar al te veel inbeelding hebben wat de uitvoerbaarheid dier plannen aangaat ⁴²). Niet alleen dat aan Du Moulin de realiteitszin ontbrak, maar hij was ook om die eenheid te bereiken bereid te veel concessies te doen.

Du Moulin had zeker weinig voorzien, toen hij voor zulk een internationale Synode Zeeland als de meest geschikte plaats aanwees, dat vier jaar later metterdaad zulk een internationale samenkomst van de Gereformeerde Kerken wel niet in Zeeland maar dan toch in ons Vaderland, zou gehouden worden, welke op last van de Generale Staten en van Prins Maurits 13 September 1618 te Dordrecht samenkwam. Het is de vierde, de meest succesvolle maar helaas ook de laatste poging geweest van Gereformeerde zijde om het Katholiek karakter onzer Gereformeerde Kerken tot openbaring te brengen door het houden van zulk een oecumenische Synode, waarop ik ten slotte u wijzen wilde, al zal ik, waar de geschiedenis der Dordtsche Synode bekend genoeg is, dit slechts in korte trekken doen.

Het plan om met het oog op den ernst der leergeschillen, die de Kerken in ons vaderland beroerden, een Synode te houden, waarbij ook met de buitenlandsche Kerken zou geraadpleegd

worden, is reeds ter sprake gekomen toen de Generale Staten in 1607 hun voorloopige toestemming tot het houden eener Synode hadden gegeven en een conferentie hadden gehouden met de voornaamste kerkelijke leiders uit Amsterdam, dat als roepende Kerk door de Synode van 's Gravenhage was aangewezen om over de voorbereiding der Synode te spreken. Op de Noord-Hollandsche Synode 1607 te Amsterdam gehouden werden nu namens de Generale Staten verschillende vragen gesteld waaronder ook deze, of tot de Synode ook eenige andere Kerken zouden beschreven worden als die, welke wonen onder het gebied van de Staten Generaal. De Synode van Amsterdam beantwoordde die vraag in bevestigenden zin door te verzoeken, dat de Nederlandsche Kerken, die buitenslands zijn zoo onder het kruis als anderszins, zouden mogen beschreven worden, wat vermoedelijk de bedoeling was van de vraag der Generale Staten, die met de saamroeping zich hadden belast, maar de Synode voegde er daarna nadrukkelijk den wensch aan toe, dat niet alleen deze Nederlandsche Kerken in het buitenland, maar ook de Kerken van andere taal in *Duitschland* en *Frankrijk* van het houden der Synode zouden geadverteerd worden om *correspondentie en eenigheid in de leer* met haar te houden, waarin van zelf lag opgesloten, dat ook deze Kerken afgevaardigden zouden zenden ⁴³). Vooral de Staten van Holland hebben het saamroepen van zulk een nationale Synode belet, omdat ze zeer wel inzagen, dat door zulk een Nationale Synode, waar alle provincies vertegenwoordigd waren, de Remonstranten zouden veroordeeld worden. De ééne provincie zou dan, zoo beweerden ze, overheerscht worden door de andere provinciën, wat aan hun soevereiniteit zou te kort doen. Ze kwamen daarom met een dubbelen voorslag: òf dat een provinciale Synode in Holland door hen zou saamgeroepen worden tot *accommodement* van de gerezen geschillen òf dat de beslissing zou worden verwezen naar een Generale of oecumenische Synode, zooals Koning Jacobus had voorgesteld, want van zulk een Generale Synode zou zeker geen scherpe decisie te wachten zijn ⁴⁴). Men verwees daarbij ook naar Du Moulin's plan, dat in Holland bekend was geworden en grooten bijval bij de Staten had gevonden, omdat ook Du Moulin had verklaard, dat men op zulk een oecumenische Synode niet disputeeren moest over subtiële vragen als vrije wil, praedes-

tinatie, volharding der heiligen welke Arminius aan de orde had gesteld, maar een algemeene Confessie zou opstellen, waarin alleen stond wat noodig was te gelooven om zalig te worden ⁴⁵). Het is wel te begrijpen, dat nu de stukken zóó op het kerkelijk schaakbord kwamen te staan, de woordvoerders der gereformeerden in de Staten, d. w. z. de burgemeesters van Amsterdam noch van zulk een Provinciale Synode, die beslissen zou, noch van het verschuiven der beslissing naar een Generale Synode van alle Gereformeerde Kerken weten wilden, omdat dit laatste volgens hen een uitstel zou zijn ad calendas Graecas. Ze bleven daarom vragen om een *Nationale Synode*, maar waarbij dan uitheemsche theologen zouden uitgenoodigd worden om onze Kerken van assistentie te dienen ⁴⁶).

Als ten slotte door het krachtig optreden van Prins Maurits het verzet van Holland's Staten gebroken werd en de Generale Staten zij het met pluraliteit van stemmen besloten hadden de *Nationale Synode*, waarom de Kerken vroegen toe te staan, werd dan ook tegelijk besloten de hulp in te roepen van de buitenlandse Gereformeerde Vorsten en kerken om de Nederlandsche Kerken bij de beslissing over de leergeschillen van assistentie te dienen. De Commissie door de Generale Staten 4 October 1617 benoemd om ter zake van advies te dienen, gaf een uitgebreid concept, dat behoudens enkele wijzigingen door de Generale Staten is goedgekeurd en dan ook later in de Acta der Synode is opgenomen ⁴⁷). Het is voor mijn doel voldoende uit dit concept mee te deelen, dat de Commissie voorstelde, dat uit elke provincie door de particuliere synodes 6 deputaten zouden worden benoemd (Art. 3) terwijl ook van de Universiteiten en Illustre Scholen professoren zouden worden geroepen (Art. 6) door de Provinciale Staten aangewezen. De Waalsche Kerken in ons land zouden door haar Synode evenzeer 6 deputaten zenden; de kruiskerken in Vlaanderen, Brabant en elders zouden zich voegen bij de naastgelegen provinciale Synode (Art. 4). Over de Nederlandsche Kerken in Duitschland en Engeland werd wel met opzet gezweigen, hoewel de Synode van Amsterdam ook op hare uitnoodiging had aangedrongen. Wat de buitenlandsche Vorsten en Kerken betreft, stelde het Concept voor, dat door de Generale Staten zouden worden uitgenoodigd om deputaten te zenden de Koning van Engeland, de Gereformeerde Kerken

in Frankrijk, de Paltsgraaf en Keurvorst van de Palts, de landgraaf van Hessen mitsgaders de Zwitsersche Kerken (Art. 5) waarbij dan nog gevoegd konden worden de naastbijgelegen Gereformeerde Kerken van Oost-Friesland en Bremen (Art. 6). Uit de bij dit concept gevoegde annotaties blijkt echter, dat er sommigen waren, die verlangden, dat ook de Gereformeerde Kerken van Polen en Hongarije zouden worden uitgenoodigd, wier oordeel om het verdrag van Sendomir met de Lutherschen van belang werd geacht, terwijl anderen wilden, dat de Kerk van Genève en de Vorsten der Nassau-Wetteravische correspondentie zouden gevraagd worden. De eerstgenoemde Kerken zijn echter niet uitgenoodigd, de beide laatstgenoemden wel ⁴⁸⁾. Eerst op het laatste oogenblik is ook de Keurvorst van Brandenburg uitgenoodigd, die al was Brandenburg Luthersch, zelf Gereformeerd was en regeerde over Gulik, Kleef en het land van Berg, waar Gereformeerde Kerken waren. Gaarne had men ook de Schotsche Kerk vertegenwoordigd gezien, die zeker veel meer Calvinistisch was dan de Episcopaalsche Kerk in Engeland, waarvan Koning Jacobus het hoofd was. Maar Koning Jacobus had met de presbyteriaansch gezinde Schotsche Kerk weinig op en waar de uitnoodiging om afgevaardigden te zenden tot hem gericht werd, hing het dus van hem af, of de Schotsche Kerk zou gerepresenteerd worden. Aanvankelijk was dit dan ook niet het geval, want Koning Jacobus zond alleen vertegenwoordigers der Episcopaalsche Kerk. Eerst op aandrang van de Gereformeerden hier werd aan deze Episcopalen een Schotsch Theoloog Walter Balcanqual door den Koning toegevoegd, die echter eerst in de 37e zitting der Synode verscheen. Voorts moet nog worden meegedeeld, dat de Generale Staten bijde goedkeuring van dit Concept een zeer gewichtig besluit namen nl. dat ook de uitheemsche Theologen op de Synode een *decisie*ve stem zouden hebben, zoodat de beslissing niet alleen van de Nederlandsche afgevaardigden maar ook van hen zou afhangen ⁴⁹⁾.

Aan deze uitnoodiging door de Generale Staten verzonden is door deze Vorsten en Kerken buitenslands bereidwillig voldaan. Een schaar van de beste en meest geziene Gereformeerde Theologen werd door hen naar de Synode te Dordt gezonden, die daaraan niet het minst haar luister en gezag te danken had. Des te meer moet het betreurd, dat de afgevaardigden der

Fransche Kerken, met welke onze Nederlandsche Kerken zich het nauwst verbonden voelden en die op de lijst der uitnoodigingen daarom een eereplaats kregen terstond na den Koning van Engeland, door Koning Lodewijk XIII verhinderd werden naar Dordt te gaan, zelfs met bedreiging van doodstraf, indien ze het rijk verlieten ⁵⁰). Maar al zijn de Fransche Gereformeerde Kerken daarvoor verhinderd geworden aan de beslissing te Dordt genomen mee te werken, ze hebben toch op de Synode van Alais 1620 gehouden haar volle instemming met de Canones van Dordt uitgesproken en zelfs de onderteekening dier Canones voor de Fransche predikanten verplichtend gesteld. Van minder beteekenis was, dat ook de Keurvorst van Brandenburg melden moest, dat een der door hem afgevaardigde theologen krank was geworden en daarom beide niet komen zouden.

Maar al heeft de Synode van Dordt officieel den naam van Nationale Synode behouden en al zijn niet alle Gereformeerde Kerken er vertegenwoordigd geweest, toch kon over haar internationaal karakter wel geen oogenblik twijfel bestaan. Het waren niet alleen de Nederlandsche Kerken, maar de afgevaardigden uit schier alle Gereformeerde landen en Kerken, die hier saamgewerkt hebben. En het breede standpunt, dat onze Gereformeerde Kerken daarbij innamen, blijkt wel het duidelijkste daaruit, dat ook de bisschop der Episcopaausche Engelsche Kerk door Koning Jacobus gezonden een plaats en zelfs een eereplaats onder de buitenlandsche Theologen kreeg. In zekeren zin kan daarom de Dordtsche Synode terecht de eenige oecumenische Synode genoemd worden, die onze Gereformeerde Kerken hebben gekend. En ze is niet alleen het hoogtepunt in onze vaderlandsche geschiedenis geweest, maar ze heeft een wereldhistorische beteekenis gehad voor heel de Gereformeerde Kerk. Wanneer Merle d'Aubigné zegt: *Quand est ce que l'Eglise de Hollande a été triomphante, glorieuse? quand a-t-elle marché à la tête de toutes les Eglises de la Chrétienté? C'est lorsqu'il lui fut donné de porter dans les murs de Dordrecht le plus complet, le plus magnifique témoignage, qu'il est jamais été permis aux hommes de rendre à la grâce de Jésus-Christ*, dan mag toch nooit vergeten worden dat dit resultaat alleen daardoor is bereikt, dat hier alle Gereformeerde Kerken hebben saamgewerkt om tegenover het ingeslopen Pelagianisme dit getuigenis aan

Gods souvereine genade met zoo groote eenstemmigheid af te leggen.

Een generale Belijdenis, die voortaan voor alle Gereformeerde Kerken gelden zou, heeft echter de Dordtsche Synode, ook al is het voorstel daartoe wel bij haar ingediend en overwogen, niet gegeven en terecht ⁵¹). De buitenlandsche theologen hebben de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, door onze martelaren opgesteld en met hun bloed bezegeld, hoe fel die belijdenis ook door de Remonstranten was aangevallen, verklaard volkomen met Gods Woord overeen te stemmen en onze Kerken gebeden deze belijdenis volstandig te bewaren tot de wederkomst van Christus. En waar dit noodig geworden was om de leergeschillen met de Remonstranten, hebben ze met de afgevaardigden onzer kerken die belijdenis aangevuld en versterkt door de Canones, die ze opstelden over de uitverkiezing, Christus' zoendood, de verdorvenheid en de bekeering des menschen en de volharding der heiligen, en de dwalingen der Remonstranten verworpen. Een generale Confessie voor alle Gereformeerde Kerken zou, zooals Voetius terecht opmerkt ⁵²), geen verrijking maar een verarming geweest zijn voor die kerken, die de zuiverste en meest uitgewerkte belijdenis bezaten. In de pluriformiteit der belijdenissen door de verschillende nationale Kerken opgesteld als haar eigen geloofssymbool komt juist uit, hoe de Gereformeerde Kerk niet de Kerk is van één land of één ras, maar **katholiek**, d. w. z. dat ze alle volken omvatten en tot zegen wil zijn. Elk dezer nationale Kerken spreekt daarom onder de leiding des Geestes en naar het licht, dat haar geschonken is, haar geloof uit in haar eigen taal en in haar eigen bewoordingen. En de innerlijke eenheid van het geloofsleven van al deze Gereformeerde kerken blijkt dan wel het sterkste daaruit, dat uit dit veelstemmig koor een harmonia Confessionum wordt beluisterd, die de schoonste overeenstemming toont van wat al deze kerken op grond van Gods Woord als waarheid hebben beleden.

Maar al is de Synode van Dordt op dezen voorslag om één belijdenis voor alle Gereformeerde Kerken op te stellen, niet ingegaan, Bogerman heeft toch een anderen en beteren weg aangeezen om de eenheid in belijdenis van de Gereformeerde Kerken tot uiting te brengen en te bewaren. Twee middelen wees hij daartoe aan. Het eene middel was, dat de Kerken over en weer

haar belijdenis aan elkander zouden toezenden om door de andere kerken te worden goedgekeurd en geapprobeerd ⁵³). Zoo was reeds geschied met de tweede Helvetische Confessie, die niet alleen door de Zwitsersche Kerken, maar ook door de kerk van Genève en Neuchatel, van de Palts, van Polen en Hongarije, van de Fransche en de Schotsche Kerk was goedgekeurd ⁵⁴). En zoo was ook op de Synode van Dordt met de Nederlandsche Confessie gehandeld, toen alle buitenlandsche afgevaardigden op haar het zegel hadden gedrukt. Het andere middel was, dat geen dier Kerken in haar belijdenis ook maar eenige belangrijke wijziging zou aanbrengen, zonder vooraf de zusterkerken te hebben geraadpleegd, zoodat deze mede daarover konden oordeelen. De unanimis consensus, de eenparigheid en overeenstemming in het belijden, kon daardoor niet alleen het best uitkomen maar ook het zekerst worden gehandhaafd en bewaard ⁵⁵).

De Dordtsche Synode is de eerste maar helaas ook de laatste Synode geweest, die dit Katholiek karakter der Gereformeerde Kerken heeft tot uiting gebracht. Zelfs is er na 1619 geen Nationale Synode in ons land meer saamgekomen, omdat de Staten dit niet wilden. Ik behoef u wel niet te zeggen tot wat nameloos veel schade de ontstentenis van zulk een Nationale Synode voor onze Kerken in Nederland geweest is. Maar niet minder schade was het voor de Gereformeerde Kerken in haar geheel, dat zulk een oecumenische Synode na Dordt niet meer is gehouden. Wat Calvijn bij het zoogenaamde Apostelconvent te Jerusalem heeft opgemerkt, dat God ons in zulk een Synode, waar alle Kerken saamkomen, het middel heeft geschonken, om wanneer moeilijkheden en strijd in de kerken opkomen, door de leiding des Heiligen Geestes tot een beslissing te komen en de eenigheid der Kerk te bewaren ⁵⁶), is volkomen juist. Het is dan ook de vraag, of de verslapping in het belijden en helaas zelfs de afval van ons allerheiligst geloof, die in zoovele Gereformeerde Kerken later is ingeslopen, niet mee daaraan is te wijten, dat zulk een gemeenschappelijke Synode niet meer is gehouden. Waar de onderlinge verdeeldheid onzer Protestantsche Kerken ons zoo vaak met onvruchtbaarheid slaat en beschaamd tegenover de Roomsche Kerk doet staan, die fier is op haar wereldorganisatie, daar is het wel te begrijpen, dat in onze dagen een zoo sterke

beweging is opgekomen om het ideaal van de una sancta ecclesia meer te realiseren. Maar al is er veel in dit streven wat het hart van den Christen bekoort en aantrekt, de weg daartoe ingeslagen kan toch de onze niet zijn ⁵⁷). Boven de unitas Ecclesiae staat, zooals Calvijn ons geleerd heeft, de *veritas Dei* ⁵⁸). Waar de eenheid in belijdenis ontbreekt, kan de uitwendige eenheid niet dan tot schade zijn. Maar des te meer verblijdt het mij er u op te kunnen wijzen, hoe onze Gereformeerde Kerken in Nederland na haar wederopwaking uit langen doodslaap terstond getracht hebben den band te herstellen met onze buitenlandsche zusterkerken, voorzoover vertrouwd mocht worden, dat deze nog vasthielden aan haar belijdenis. Ze hebben dien band gezocht door correspondentie en afvaardiging naar elkanders Synoden en thans gaat zelfs een poging van onze Synodes uit om tot een generale samenkomst van al deze kerken te geraken. Alleen zulk een Synode zal in staat zijn door de leiding van den Heiligen Geest en door den rijkdom der gaven aan deze Kerken geschonken, de vele vraagstukken, waarvoor onze tijd ons plaatst, tot oplossing te brengen op grond van Gods Woord, zooals de Synode van Dordt dat voor haar tijd heeft gedaan.

Ik heb hiermede, — moge dit persoonlijke woord aan het slot mij vergund zijn — mijn laatste college gegeven en leg daarmede na een arbeid van 37 jaar in dienst onzer Hoogeschool, mijn levenstaak, waartoe God mij riep, neer. Dat dit een weemoedig oogenblik voor mij is, zult ge voor mij verstaan. Partir c'est mourir un peu geldt voor elke scheiding van wat men liefheeft, maar het geldt bovenal als men scheiden gaat van een ambt, dat men met zooveel liefde en gedurende zoovele jaren heeft vervuld. Met liefde niet alleen omdat het mij een voorrecht was verbonden te zijn aan de Hoogeschool, door mijn Vader gesticht, maar ook en bovenal, omdat onze Universiteit het hooge doel nastreeft het licht van Gods Woord te laten stralen op het gebied der wetenschap tot verheerlijking van Zijn heiligen naam. En ze wil dat doen in echt katholieken, universeelen zin des woords, want ze beperkt zich niet tot de theologie alleen, maar ze eischt *heel* het breede terrein der wetenschap op voor onzen Koning in den hemel. En ze wil dat doen ook in dien zin echt katholiek, dat ze niet alleen ten dienste wil zijn voor één Kerk, zelfs

niet voor één volk, maar zooals ook de oude Universiteiten voor heel het corpus Christianum, onder alle volken verspreid. Dat ik aan deze School zooveel jaren heb mogen arbeiden is het grootste voorrecht mij gegund. En al weet ik zeer wel, dat ik die taak met zwakheid heb vervuld, dat menig ideaal, waarmede ik eens als jeugdig hoogleeraar optrad, niet is vervuld, aan liefde voor onze Hoogeschool en voor de beginselen door haar beleden, heeft het mij nooit ontbroken.

Ik ben een der weinigen onder u, die haar glorieuze stichting in de Nieuwe Kerk vol jeugdig enthousiasme heb bijgewoond. Ik was een der eerste van haar leerlingen en heb aan de voeten gezeten van de uitnemendsten harer hoogleeraren, een Kuypers en een Rutgers aan wier onderwijs ik met innige dankbaarheid gedenk, omdat daardoor zoo diep in mijn hart de Gereformeerde beginselen zijn ingeprent. Ik heb het voorrecht gehad reeds vroeg in hun kring te worden opgenomen als hoogleeraar en saam met hen en met een man als Bavinck jaren lang te mogen saamwerken. Heel dat heroïeke geslacht van voortrekkers is heengegaan. En als oudste van de generatie, die op hen volgde, leg ook ik thans mijn taak neer. Ik doe dat met dank aan Directeuren en Curatoren, die mij zooveel vertrouwen en hulp hebben geschonken; met dank aan mijn collega's inzonderheid in de Theologie met wie ik steeds in volle eensgezindheid heb saamgewerkt, voor de welwillendheid en vriendschap mij door hen betoond; met dank ook daarvoor, dat ik weet dat mijn plaats wordt ingenomen door een leerling, die zij het zelfstandig hetzelfde spoor zal volgen. En ik doe het bovenal met de innige bede van mijn hart, dat God de Heere onze Universiteit, die Zijn gave aan ons volk is, moge bewaren, versterken en steeds meer tot zegen doe zijn voor heel Zijn Christelijke Kerk.

AANTEKENINGEN.

¹⁾ Ik volgde daarin het voorbeeld van Voetius, die in zijn bekenden strijd met Jansenius, toen nog hoogleeraar te Leuven, die uitsluitend voor de Roomsche Kerk het praedicaat Katholiek gebruikte, terecht daartegen opkwam en dien eeretitel juist voor de Gereformeerde Kerk opeischte. Men kan wel met Shakespeare zeggen: *what is in a name*, maar het stuit toch, wanneer in de pers telkens van de Roomschen en Roomsche Kerk als „Katholiek” worde gesproken, alsof die titel hun alleen rechtens toekomt. Wij Protestanten behooren minstens even goed tot de Katholieke Kerk als de Roomschen.

²⁾ Er is over de beteekenis van den naam Katholieke Kerk wel verschil geweest, toen die naam in de oude Christelijke Kerk opkwam en in het Credo een plaats vond. Maar althans onder de Gereformeerden is er geen verschil over, dat hieronder te verstaan is, dat de Christelijke Kerk wereldkerk geworden is, bestemd om alle volken te omvatten. Onze Confessies verklaren in dien zin het woord Katholiek, zooals de tweede Helvetische Confessie, die in Hfdst. XVII art. 2 zegt: „wij noemen de Kerk Katholiek, omdat ze universeel is en door alle deelen der aarde is verspreid en verdoemen daarom de Donatisten, die de kerk beperken tot ik weet niet welke hoeken van Afrika.” Ook de Westminsterse Confessie, om nog deze aan te halen, zegt dat de zichtbare Kerk nu onder het Evangelie Katholiek is en universeel en niet zooals vroeger onder de wet tot de grenzen van één volk beperkt” (Cap. XXV, Art. 2). „Het meest Katholiek is daarom, gelijk Prof. Bavinck zegt, die kerk welke dat *internationaal* karakter van de Christelijke religie in haar belijdenis uitgedrukt en in de practijk toegepast heeft, waarbij hij er op wijst, hoe de Gereformeerde Kerken daarvoor een oog hebben gehad, als zij in de verschillende landen en kerken de waarheid op eigene vrije en zelfstandige wijze hebben beleden en op de Synode te Dordt afgevaardigden uitnoodigden van de gansche Gereformeerde Christenheid” (Gereformeerde Dogmatiek, 2e druk Dl IV, blz. 352; zie voorts zijn Rectorale Oratie 1888 gehouden over de Katholiciteit van Christendom en Kerk).

³⁾ Er is wel eens te eenzijdig de nadruk op gelegd, dat de *ecclesia localis* de zichtbare openbaring van Christus' lichaam zou zijn, alsof de eenheid van Christus' lichaam niet evenzeer tot openbaring moest

komen in de ecclesia universalis. Ik mag er daarom wel op wijzen, hoe Dr A. Kuyper in zijn Tractaat der Reformatie blz. 77 tegen die opvatting is opgekomen en gezegd heeft, dat „een Kerk niet op zich zelve mag blijven staan, daar zij niet *de Kerke Christi* is, maar slechts *eene openbaring* van de Kerke Christi op een enkele plaats” en „dat daarom, opdat dit locale uitgangspunt aan de grootsche en heerlijke gedachte van de eenheid der Kerk geen afbreuk doe, deze locale kerken met elkaar in verband moeten treden en wel door de inrichting van classis en Synode, liefst, gelijk te Dordt, tot *wereldsynode* uit te breiden” (blz. 48). En in geheel gelijken zin laat Prof. Dr F. L. Rutgers zich uit in zijn door Dr de Jong uitgegeven Dictaat: Verklaring van de Kerkenordening van de Nationale Synode van Dordrecht 1618—1619, waar hij bij de bespreking van Art. 85 D.K.O. hieruit afleidt, dat er „een band is tusschen de Gereformeerde Kerken in het algemeen en dat de *Nederlandsche* Gereformeerde Kerken dus niet willen optreden als een op zich zelf staande geïsoleerde groep van Kerken of als een complex van Kerken, dat men „vaderlandsche kerk” noemt.” En dit dan daarop grondt, dat „naar Gereformeerd Kerkbegrip de geïnstitueerde kerk de openbaring is van het Lichaam van Christus en dit Lichaam niet is bepaald tot de grenzen van Nederland maar de *geheele* Christelijke Kerk is. Dit Lichaam van Christus is natuurlijk één geheel en al wat tot dit Lichaam behoort, hangt dus met elkaar saam” (Dl IV, blz. 169). Prof. Rutgers wijst er dan vervolgens op, dat de Gereformeerde Kerken dit vroeger veel beter gevoeld hebben dan nu en „daarom reeds in de 16e eeuw gepoogd hebben tot een kerkverband in eigenlijken zin te komen tusschen de Gereformeerde Kerken op geheel de wereld door het houden van een Synodus oecumenica” (blz. 170) daarmede doelende op hetgeen te Frankfort is geschied, waarop ik later wijzen zal. Het is dan ook ten eenenmale onjuist, wanneer men deze Katholiciteit der Kerk, waarvan ons Credo spreekt, alleen zou verstaan in mystieken zin van het onzichtbare lichaam van Christus, dat alle geloovigen omvat. De Westminster'sche Confessie maakt terecht onderscheid tusschen de *onzichtbare* en de *zichtbare* Katholieke Kerk. „Van deze zichtbare Katholieke Kerk zijn de ecclesiae partiales de leden en deze kunnen dan zuiver of minder zuiver zijn, naar mate de leer van het Evangelie er meer of minder zuiver wordt gepredikt” (Ch. XXV, Art. 4). Niet weinigen van onze Dogmatici gaan daarom niet van de plaatselijke Kerk uit, maar van deze Ecclesia universalis of catholica, waarvan dan de Nationale, Provinciale, Districtuale en plaatselijke kerken de onderdeelen zijn.

4) Collection of Confessions of Faiths etc. of the Church of Scotland 1722 Vol. II p. 782. Onze Dogmatici hebben een beteren toon laten hooren, zooals om dit éene voorbeeld slechts te noemen de Synopsis Purioris Theologiae Disp. XLIX Art. VIII, ed. Bavinck p. 592 en 593 zegt, dat de Synode kan zijn vel Provincialis, vel Nationalis,

vel Oecumenica seu universalis quae cogitur a personis et agit de rebus Ecclesiarum totius Provinciae, Nationis unius aut universae Ecclesiae.

⁵⁾ John Strype, *Memorials of the most reverend Father in God Thomas Cranmer* 2 ed. 1853, t. II p. 155 en v.v. die dit ontleent deels aan Cranmer's brief aan Calvijn in 1552 geschreven met de uitnoodiging tot dit plan mee te werken, deels aan hetgeen blijkt uit de antwoorden, die Melanchthon en Calvijn gaven.

⁶⁾ Melanchthon's *Opera* ed. Bretschneider in *Corpus Reformatorum* t. VI p. 894. Een andere brief aan Cranmer, maar niet gedateerd, staat afgedrukt p. 801. Het is moeilijk uit te maken, of deze andere brief niet van lateren datum is dan de eerstgenoemde. Ik heb den inhoud van beide brieven saamgevoegd.

⁷⁾ Melanchthon schrijft letterlijk: *In Ecclesia rectius est Scapham scapham dicere*. *Scapha* is een boot of kaan. Het is een Latijnsche spreekwijze maar die letterlijk overgezet niet goed verstaanbaar zou wezen. Misschien zou men gedachtig aan den bekenden versregel van Boileau: *j'appelle un chat un Chat et Rollet un fripon*, het *scapham* *scapham* dicere kunnen overzetten door: een kat een kat te noemen, indien dit in het verband niet te vulgair klonk.

⁸⁾ Strype deelt nog mede in zijn *Memorials* I, p. 299 dat de Protestantsche vreemdelingen zoo'n genoegen hadden in dezen goeden Koning Eduard en zijn bevestiging van de religie, dat de hoofden onder hen, Bullinger, Calvijn en anderen in een brief aan hem aangeboden hebben hem tot hun Beschermheer te maken en in hun kerken bisschoppen te hebben, evenals er in Engeland waren, met aanbieding van hun diensten om elkander te helpen en met elkander zich te vereenigen. Dit zou in 1549 geschied zijn en het bericht daarvan, dat tot de geleerden op het Concilie te Trente doordrong, zou dezen zeer verontrust hebben, want als alle ketters zich vereenigden en één lichaam vormden, en evenals in Engeland bisschoppen kregen, zou dit zeer schadelijk zijn voor Rome en haar geestelijkheid. Waarop dit verhaal berust, is moeilijk te zeggen. De brieven van Bullinger en Calvijn, waarin zij dit plan opperden, zijn niet te vinden. En al was Calvijn niet zulk een absoluut tegenstander van bisschoppen als later de Gereformeerde Kerken, ik betwijfel toch, of hij ter wille van de eenheid met de Anglikaansche Kerk ook in de Zwitsersche Kerken bisschoppen zou hebben willen invoeren. Calvijn wilde zeer zeker, zooals ook uit zijn brief aan Cramer blijkt, de Kerken zich vereenigen zouden, opdat het lichaam van Christus niet langer verscheurd zou liggen, maar die eenheid moest gevonden worden door de eenheid in belijdenis, niet in de kerkregeering.

⁹⁾ Het is moeilijk te zeggen, wat de oorzaak is, dat Cranmer, die reeds in 1548 door den zoon van Iustus Ionas dit plan aan Melanchthon mededeelen liet, eerst in 1552 er uitvoering aan heeft gegeven. Cranmer heeft 10 Februari 1549 aan Melanchthon nogmaals, nu zelf,

over dit plan geschreven; hij noodigde hem uit naar Londen te komen en in eigen persoon met zijn raad hem te dienen. De toon van den brief toont echter, dat Melanchthon hierin weinig zin had en dat zal ook wel de oorzaak geweest zijn, dat Cranmer het plan destijds rusten liet. De brief van Cranmer is te vinden in zoogenaamde Original Letters uitgegeven door de Parker Society in hun serie Original Letters relative to the English Reformation 1844 DI I, p. 21 Letter XII.

¹⁰⁾ De uitnoodigingsbrieven toen aan Melanchthon, Bullinger en Calvijn gezonden zijn afgedrukt in de Original Letters, aan Bullinger 20 Maart 1552 Letter XIII, p. 22—24; aan Calvijn 20 Maart 1552 Letter XIV, p. 24, 25 en aan Melanchthon 27 Maart 1552 Letter XV, p. 25—26. De brief aan Calvijn is natuurlijk ook afgedrukt in de Opera Calvini ed. Baum, Cunitz, Reuss t. XIV, p. 306. In zijn brieven aan Bullinger en Melanchthon deelt Cranmer mee, dat de beste plaats voor de samenkomst Engeland zou zijn en dat de Koning hiertoe zijn bewilliging had gegeven en zijn hulp had toegezegd.

¹¹⁾ Calvini Opera ed. Baum, Cunitz, Reuss t. XIV, p. 312—314.

¹²⁾ Calvini Opera ed. Baum, Cunitz, Reuss t. XIV, p. 370. Bullinger doelde op den oorlog, die toen gevoerd werd tusschen den Keurvorst Maurits van Saksen en den Keizer, maar het is de vraag, of dit wel de eenige oorzaak was, dat Melanchthon zelfs niet antwoordde en ook Bullinger het plan afried. De consensus Tigurinus, door Calvijn in 1549 met Bullinger gesloten en door de Zwitsersche Kerken aanvaard, waardoor overeenstemming was verkregen in de zaak van het Avondmaal, had in plaats van den vrede met de Luthersche Kerk te bevorderen, zooals Calvijn gehoopt had, omdat Melanchthon met zijn Avondmaalsopvatting instemde, juist omgekeerd bij de ultra-Lutheranen, Westphal, Heshusius e. a. tot de bitterste vijandschap tegen Calvijn geleid. Dat Melanchthon, die den moed miste om tegen die rabies theologorum op te treden en die trots Calvijns aandringen zwijgen bleef, daarom van dit plan van Cranmer weinig verwachte, is te begrijpen. Des te meer valt Calvijns houding te waardeeren, die de moeilijkheden wel inzag, maar toch de poging om tot eenheid te komen niet opgaf.

¹³⁾ Zie voor de geschiedenis, hoe deze Formula Concordiae voorbereid was, het overzicht, dat D. Th. Kolde gaf in J. C. Müller's uitgave: Die symbolischen Bücher der evangelisch-Lutherischen Kirche, 10e Aufl., 1907, p. LXVI en v.v. Ook Kolde geeft toe, dat een der hoofdoorzaken, waarom deze Formula Concordiae is opgesteld, was het veldwinnen van het Calvinisme, p. LXVII, LXVIII.

¹⁴⁾ Dat het gevaar niet denkbeeldig was, was reeds gebleken in de Palts, waar de Keurvorst Lodewijk de Calvinisten verdreef, en zou later nog veel sterker openbaar worden in Saksen, waar de van Calvinisme verdachte Melanchthonianen niet alleen gebannen werden, maar nog veel erger, jaren lang werden gekerkerd, op de folterbank werden gelegd en enkelen zelfs ter dood werden gebracht. Een

uitvoerig verhaal daarvan kan men vinden o. a. bij James Goodman in zijn *The Origin of the Reformed Church in Germany* 1887, p. 333 en v.v.

¹⁵⁾ Goodman a.w. p. 245 wijst daarop terecht: „Proud queen that she was, she was not accustomed to being condemned. And she seemed that clause as referring especially to herself.”

¹⁶⁾ Dr Heinrich Heppe, *Geschichte des deutschen Protestantismus* Bd IV, blz. 5 en vv.

¹⁷⁾ Volgens Heppe a.m. blz. 17 en Goodman a.w. p. 245 zouden ook de Zwitsersche Kerken dit laatste verklaard hebben, wat echter niet juist is. Zooals later blijken zal, hadden de Zwitschers met het plan, waarvan in de uitnoodiging gewag werd gemaakt, om een algemeene Confessie op te stellen, niet veel op. Zuleger, de raadsheer van den Paltsgraaf, verklaarde dan ook wel, dat de *Boheemsche* broeders dit geantwoord hadden, maar wat de Zwitsers betrof, zei hij, voorzichtiger, alleen, dat „de Paltsgraaf aan hun bereidwilligheid niet twijfelde”. (Hospinianus *Concordia Discors* p. 90).

¹⁸⁾ Wat dit Frankforter Convent betreft, waarvan de geschiedenis eigenlijk nog niet geschreven is, heb ik gebruik gemaakt van de notulen, welke Petrus Datheen, die vermoedelijk scriba was, van de beraadslagingen gemaakt heeft; ze werden door Prof. Thysius bewaard en zijn ten deele uitgegeven in Gerdes' *Scrinium Antiquarium* Tom 1, Paus 1, p. 192—197 in een noot gevoegd bij de *Apologia Reformatarum in Belgio Ecclesiarum*, door Pierre Loyselleur de Villers tegen de opstellers van de *Formula Concordiae* geschreven; en voorts van hetgeen Hospinianus in zijn *Concordia Discors* 1607 daarover meedeelt in Cap. XVI *Acta Conventus indicti Francofurti* p. 89—92.

Wat D. Blondel in zijn *Actes Authentiques des Eglises Reformées de France, Germanie etc touchant la paix et charité fraternelle* 1655 aangaande dit Convent meedeelt, bevat niets nieuws en geeft alleen weer wat Hospinianus verhaalt. De namen der afgevaardigden zijn nog 't volledigst door Fr. W. Cuno opgegeven maar compleet is deze lijst zeker niet, want in de notulen van Datheen komen meer namen voor o. a. Copius, predikant te Neustad, en een zekere Rupellanus, terwijl uit de acta der Synode van Sainte-Foy in 1577 gehouden, blijkt dat uit naam der Fransche Kerken ook een zekere Ernard het Convent heeft bijgewoond (Aymon, *Actes der Syn. Nat. de France* t. I, p. 132, 133). Wat den Franschen afgevaardigde Coëtius betreft, zoo wordt diens naam verschillend opgegeven. In een officieele oorkonde van het Convent, die Gerdes uit de nagelaten papieren van Alting in handen kreeg, blijkt, dat hij zichzelf Coëtius teekende, (*Scrinium Antiquarium* t. VII, I, p. 476), maar Datheen in zijn Notulen noemt hem Conuetius. Daar een predikant Coëtius uit die dagen niet bekend is (Haag's *La France Protestante* noemt geen Coëtius, noch in de eerste noch in de tweede uitgave) vermoed ik, dat bedoeld is Couet, die wel een bekende persoonlijkheid was en zelfs op de Synode te Figeac 1579 als

assessor gekozen werd. (Aymon a.w. t. I, p. 138). Meer moeilijkheid levert de vraag op, wie Johannes Junius was, die dezelfde bovengenoemde oorkonde ondertekende nomine Ecclesiarum Belgicarum (Gerdes a.w. 476). Een predikant Johannes Junius uit die dagen, die de Nederlandsche Kerken vertegenwoordigen kon, is mij niet bekend en men kan kwalijk aannemen, dat hiermee bedoeld is de politikus Johannes Junius, die door den Prins van Oranje als diplomaat gebruikt werd. Het meest voor de hand zou liggen om te denken aan Franciscus Junius, die wel een aangewezen persoon was om de Nederlandsche Kerken te vertegenwoordigen en die destijds te Heidelberg was. Maar F. W. Cuno, die in zijn biografie van Fr. Junius der Aeltere over het Frankforter Convent uitvoerig handelt, weet er niets van, dat Junius aan het Convent heeft deelgenomen. Noch moeilijker is eindelijk te verklaren hoe Capellus, Coëtius en Johannes Junius op dit Convent uit naam hunner Kerken konden optreden. In 1577 is noch in Frankrijk noch in Nederland een Nationale Synode gehouden. Wel zegt Loyseleur de Villers in zijn Apologie aan de Lutheranen 1579 geschreven, dat de Koningin van Engeland twee doctoren had aangewezen, één van Oxford en de andere van Cambridge, om de Synode bij te wonen; dat voorts ook de Fransche Synode daarheen theologen had afgevaardigd en dat wij (Nederlanders) evenzeer bereid waren hetzelfde te doen, (E. Gerdes, *Scrinium Ant.* t. I, Pars 1, p. 193), maar dit kan geen betrekking hebben op het Frankforter Convent; het moet slaan op het voorstel door Koningin Elisabeth aan de Duitsche Vorsten gedaan om een *Concilie* van *alle* Evangelischen saam te roepen.

¹⁹⁾ F. W. Cuno, *Daniel Tossanus I Teil* p. 118. Ook Heppe a.w. p. 17 wijst op de groote beteekenis van het Convent, dat zijns gelijke nog niet gehad had.

²⁰⁾ Hospinianus *Concordia Discors* p. 90. De Engelsche gezant Roger leidde als praeses de vergadering. Gerdes heeft in zijn *Scrinium Antiquarium* t. VII, Pars I den credentiebrief voor Knibbe meege-deeld (p. 476) en evenzoo het smeekschrift namens de Gereformeerde Kerken aan de Duitsche Vorsten gericht (p. 477 en vv.).

²¹⁾ Dit blijkt uit de Notulen van Datheen.

²²⁾ Hospinianus a.w. p. 92. Blijkbaar is dit echter niet geschied.

²³⁾ Hospinianus t. c. p. 91 deelt de namen dezer Kerken en Vorsten mee, aan wie door de Raadsheeren van Casimir exemplaren zouden gezonden worden nl. de Kerken te Bern, Bazel, Schaffhausen, Mompelgaard, Emden, Bremen, Duisburg, Wezel, Schotland en de Vorsten van Hessen, Anhalt, Nassau en Neuenahr om ook hun instemming te verkrijgen. Aan Tossanus en Datheen werd ook nog opgedragen naar Schotland, Boheme, Nederland, Zwitserland en Genève te schrijven wat het Convent van hen verlangde, dat in dit gemeene gevaar door hen geschieden zou.

²⁴⁾ Ik ontleen deze gegevens niet alleen aan wat Hospianus mee-

deelt en Datheen er van zegt in zijn Notulen, maar ook aan een brief door Datheen, Tossanus en Copius December 1577 aan Zanchius geschreven, waarin ze hem herinnerden aan wat door het Convent besloten was (Zanchius Epistolarum t. II, p. 192). Deze brief vult belangrijk aan hetgeen Hospinianus en Datheen mededeelen.

²⁵⁾ Zanchius heeft, toen deze Confessie niet werd aanvaard, ze toch uitgegeven maar nu als Confessie van hem en zijn familie. Ze is te vinden in Zanchius Opera Theologica t. VIII, p. 482—562. Hoeveel lof ze van Beza e. a. kreeg en ook verdiende, is het toch wel te begripen, dat men zelfs te Genève bezwaar maakte haar aan te nemen, omdat ze te lang was. Zie den brief van Tossanus in Zanchius Epistolarum l. II, p. 192.

²⁶⁾ Hospinianus l. c. p. 91 deelt het antwoord van de Zwitsers mede, dat de predikanten te Zurich 24 Juni 1579 hebben gegeven, toen Zanchius zijn Confessie hun had toegezonden. Zie voorts wat Tossanus aan Zanchius schreef 8 Febr. 1578 over de bezwaren van de Zwitsers tegen het gebruik van woorden als substantialiter en realiter (Zanchius Epist. p. 192). In zijn Confessie had Zanchius deze woorden metterdaad gebruikt, al bestreed hij juist dat Christus' lichaam realiter in het brood zou zijn (Zanchius Opera t. VIII. p. 519).

²⁷⁾ Brief van Danaeus aan Zanchius 2 Mei 1580 (Zanchius Epist. p. 97).

²⁸⁾ Aan den Paltsgraaf Casimir was door het Convent machtiging verleend om de Synode, die volgens het besluit van het Convent in Augustus 1578 saam zou komen ten einde de Confessie goed te keuren, zoo noodig uit te stellen (Hospinianus l. c. p. 92). Waar Zanchius in 1578 met zijn arbeid om deze Confessie op te stellen nog niet gereed was gekomen, kon de Synode op den vastgestelden datum niet doorgaan. De Fransche Synode te Sainte Foy gehouden 13 Febr. 1578 had met groote ingenomenheid kennis genomen van hetgeen het Convent te Frankfort besloten had en had reeds deputaten aangewezen om de Confessie, wanneer deze haar toegezonden werd, te onderzoeken (Aymon Actes des Synodes Nationaux t. I p. 144) en op de Synode te Figeac 1579 werd nogmaals besloten om met alle geschikte middelen te trachten alle Gereformeerden te vereenigen in één algemeene Confessie, die door alle Gereformeerde naties zou worden goedgekeurd naar de besluiten te Frankfort genomen (Aymon a.w. I p. 145). De felle oppositie van de Zwitsers, die van zulk een algemeene Confessie niets wilden weten en blijkbaar afkeerig waren van het houden van een algemeene Synode, is wel mee oorzaak geweest, dat Casimir geen Synode saamriep, hoewel hij zelf het houden van zulk een oecumenische Synode zeer gewenscht achtte en zelfs liefst zou zien, dat elk jaar zulk een oecumenische Synode gehouden werd (zooals Zanchius blijkens Datheens notulen uit naam van den Paltsgraaf meedeelde: *utile Principes putat esse ut quotannis talis conventus instituat* (Gerdes l.c. p. 195). Toch schijnt er wel over gedacht te zijn, om een oecumenische

Synode te houden in 1581, zooals blijkt uit het besluit der Middelburgsche Synode van 1581: „Als de Synodus Oecumenica vergaderd zal worden, zoo zal uit elke particuliere Synode één beschreven worden om *legatos ad synodum oecumenicam te deputeeren*” (Rutgers, *Acta van de Ned. Synode*, blz. 363, 364). Natuurlijk kan de Synode, die zeer wel wist, dat het oorspronkelijke plan om een Generale Confessie uit te geven op naam van alle Gereformeerde Kerken, vervallen was, niet verwacht hebben, dat de Paltsgraaf Casimir een oecumenische Synode saam roepen zou. Het is echter mogelijk, dat waar Salvard aan de Synode geschreven had over het nieuwe plan om een *Harmonia Cessionum* uit te geven, daarbij ook de wenschelijkheid heeft uitgesproken om deze *Harmonia* door een Oecumenische Synode te laten goedkeuren (Rutgers, t. a. p. blz. 364). Ik zou dit daaruit afleiden dat Salvard op het titelblad van deze door hem uitgegeven *Harmonia* drukken liet: *quae omnia Ecclesiarum Gallicarum et Belgicarum nomine, subiicuntur reliquarum omnium iudicio*. Hij wilde dus blijkbaar aan deze uitgave een kerkelijk karakter geven. In hoeverre hij echter het recht had op den titel te zeggen, dat de uitgave geschiedde uit naam van de Fransche en Nederlandsche kerken en haar dus een officieel karakter gaf, is moeilijk te zeggen. De Synode van Middelburg heeft alleen besloten, dat de Nederlandsche Confessie in deze *Harmonia* zou opgenomen worden en Salvard een gratuiteit toegevoegd van 72 k.g.g. Wat de Fransche kerken betreft heeft de Synode van Vitré haar approbatie verleend à cet excellent ouvrage de notre frère Monsieur Salvard en zelfs gelast daarvan een Fransche vertaling te maken (Aymon l.c. p. 167), maar deze Synode is eerst in 1583 gehouden en de *Harmonia* verscheen in 1581. Slechts in zooverre had Salvard recht dit op den titel te schrijven en ook in zijn praefatio te doen uitkomen, dat de uitgave hem opgedragen was door de predikanten te Genève als uit den brief van Danaeus aan Zanchius 2 Mei 1580 blijkt, dat de „Fransche broeders” het plan hadden geopperd om zulk een *Harmonia Cessionum* uit te geven. Wat de andere broeders aangaat, zooals hij zelf schrijft in zijn Praefatio, had hij geen tijd gehad hun de *Harmonia* toe te zenden of het plan er toe met hen te bespreken (p. 14).

²⁹⁾ Zie voor dit plan, dat Danaeus aan Zanchius meedeelde, zijn brief van 2 Mei 1580 in Zanchius *Epistol. libri* p. 198 en den brief van de Zurichers bij Hospianus l. c. p. 92. Dat het voor Zanchius minder aangenaam was aldus zijn arbeid op zij te zien geschoven en Danaeus daarom zijn verontschuldiging hem aanbiedt, spreekt van zelf. Wat Fr. W. Cuno in zijn *Daniel Tossanus der Aeltere* schrijft blz. 121, dat de idee van Zanchius zelf was uitgegaan om niet een nieuwe Confessie op te stellen, maar de harmonie van de verschillende Confessies in het licht te stellen en dat wat door hem reeds geleverd was, daartoe de beste grondslag zou zijn, is daarom even onjuist als dat volgens hem tot het plan om een nieuwe gemeenschappelijke Confessie op te stellen eerst

zou besloten zijn op de Fransche Synodes te Sainte Foy en te Figeac en dat dit plan Genève en Zurich verontrust had. Hier geldt: quot verba tot errores. De Confessie door Zanchius opgesteld is geen „harmonie”, maar een geheel nieuwe Confessie en het besluit om zulk een nieuwe Confessie op te stellen is niet van de Fransche Synodes uitgegaan, maar van het Frankforter Convent. De Synodes van Sainte Foy en Figeac hebben alleen haar goedkeuring van dit plan uitgesproken en deputaten benoemd, om, wanneer deze Confessie kwam, haar te onderzoeken. Het eenige wat juist is, is dat Zanchius, toen het plan op het Frankforter Convent besproken werd, aangeraden had, dat in het eerste deel zou aangetoond worden, dat de Augsburgsche Confessie met onze Confessies overeenkomt; in het tweede op welke punten er verschil bleek te bestaan met een nadere verklaring daaraan toegevoegd en in het derde een korte Confessie zou worden gegeven met getuigenissen uit Gods Woord er bij gevoegd (Gerdes l. c. p. 193). Zanchius had echter veel liever gezien, dat aan Beza deze taak was opgedragen en daarop doellende schrijft Danaeus, dat Zanchius het niet euvel moet duiden, dat Beza nu op deze taak op zich had genomen *vestra etiam sententia*, wat Cuno blijkbaar verkeerd heeft verstaan.

³⁰⁾ Zie de hiervoor aangehaalde brieven van Danaeus aan Zanchius en van de Zurichers.

³¹⁾ F. W. Cuno a. w. die hiervoor verwijst naar Paul de Félice, Lambert Daneau 1882, p. 254 en 370.

³²⁾ De tweede uitgave 1612 en de derde 1654 bezit ik, maar de eerste, die vrij zeldzaam schijnt te zijn, dank ik aan de Leidsche Universiteitsbibliotheek.

³³⁾ Na deze harmonia der confessies volgen dan de observationes, waarin, zooals 't opschrift luidt de dingen, die dubbelzinnig (*ambigua*) in de verschillende Confessies waren, verklaard werden; de duistere dingen werden opgehelderd en de dingen, die schijnbaar met elkander in strijd waren, verzoend werden; en tenslotte die dingen, die in geschil bleven (en deze zijn zeer weinige) oprecht werden aangegeven. In de latere uitgaven ontbreken deze observationes.

³⁴⁾ Ze bevatten nu de *Helvetica posterior*, de Fransche, de Engelsche, de Schotsche, de Nederlandsche, de Poolsche en de Straatburgsche Confessie of de *Confessio Tetrapolitana*, waarop dan volgen in een tweede deel de Augsburgsche, de Saksische, de Wurtembergsche, de Confessie van Frederik III Keurvorst van de Palts, de Boheemsche en de Consensus van de Poolsche en Litauische Kerken. De editie van 1654 voegt hier nog aan toe de Bazelsche Confessie, de Canones van Dordt en de Confessie van Cyrillus, patriarch van Constantinopel.

³⁵⁾ Wat echter weggelaten wordt in deze latere edities zijn de „*observationes*” om de schijnbare geschillen te verklaren, die tusschen de Confessies bestaan.

³⁶⁾ Het opschrift van dit onderdeel heet dan ook *Catholicus veterum*, qui patres vocantur, cum superiori confessionum fidei syntagmate in

omnibus fidei Christianae articulis Consensus. Op dit Catholicus wordt ook in de Praefatio telkens nadruk gelegd.

³⁷⁾ Du Moulin stond bij Koning Jacobus in blakende gunst, omdat hij twee geschriften geschreven had om hem te verdedigen en diens geschrift *Vindiciae juris regum* in 't Fransch vertaald had. De Koning noodigde hem 1615 uit naar Londen te komen en een plan tot vereeniging aller gereformeerde Kerken uit te werken. Reeds twee jaar vroeger had Du Moulin zich voor die idee uitgesproken en daarbij steun gevonden bij Du Plessis Mornay (*Herzog's Realencyclopaedie*, 3e Auflage, Bd. V, blz. 58). Dit verklaart, waarom het hierna te bespreken plan, al kwam het reeds in 1614 op de Synode ter sprake, toch door Du Moulin eerst later nader uitgewerkt is te Londen en vandaar naar de Provinciale Synode van l'Isle de France is gezonden.

³⁸⁾ Aymon *Actes des Synodes Nationaux* t. II, p. 38.

³⁹⁾ Blondel deelt in zijn *Actes Authentiques des Eglises Reformées* p. 72—76 het project mee, dat Du Moulin in 1615 zond naar de Provinciale Synode van l'Isle de France. Aymon in zijn *Actes des synodes Nationaux* p. 57—62 geeft bij de Synode van Tonneins 1614 evenzeer zulk een uitvoerig plan, maar zonder Du Moulin's naam te noemen, dat echter behoudens enkele kleine wijzigingen hetzelfde is als wat Blondel afdruckte. Daaruit blijkt 1e dat Aymon dit plan ten onrechte plaatste bij de Synode van Tonneins van 1614, 2e dat dit plan van Du Moulin is en 3e dat het oorspronkelijke plan later eenigszins gewijzigd moet zijn. Ik heb van beide plannen daarom gebruik gemaakt.

⁴⁰⁾ Du Moulin heeft zelf geruimen tijd in Holland vertoefd en was zelfs van 1592—1598 professor te Leiden. Vandaar misschien zijn voorliefde voor Holland.

⁴¹⁾ Het treft, dat Du Moulin in dit voorstel aanried bij het opstellen dezer gemeenschappelijke Confessie niet te disputeeren over publieke vragen, die met name door Arminius aan de orde waren gesteld, als de vrije wil, de volharding der heiligen en de praedestinatie. Want alle dwalingen in de religie waren volgens hem daar uit voortgekomen, of dat men te veel wilde weten, of uit eerezucht. Ook in een brief, dien Du Moulin aan Uytenbogaard schreef en die gepubliceerd is in de *Ep. eccl. vir. Ep.* 265 schrijft hij, dat hij met blijdschap had vernomen, dat de Synode kwam, maar dat ze niets goeds zou opleveren, wanneer men disputeeren ging over vragen als deze of God de menschen absoluut heeft verloren, of het geloof kan verloren gaan, of de genade onwederstandelijk is en of Christus voor allen is gestorven. „Wat gij wilt (dat men verbieden zal daarover te disputeeren) is goed” (zie ook Brandt *Historie der Reformatie*, Dl II, blz. 78). Het is daarom wel te begrijpen, dat de Remonstranten met dit plan van Du Moulin zeer ingenomen waren en het tegenover de Contraremonstranten hebben uitgespeeld. Ook ten opzichte van de Lutherschen nam Du Moulin in het plan een te conciliant standpunt in. Of hierbij de invloed gewerkt heeft van Koning Jacobus, die zeer ijverde voor de

vereeniging van alle Protestanten, dan wel zijn eigen sterke liefde voor de eenheid der Kerk laat ik in het midden. Maar Arminiaansch gezind was Du Moulin daarom zeker niet. Dat blijkt wel uit zijn *Anatome Arminianismi*, een geschrift, waarin hij het Arminianisme veroordeelde, en dat hij reeds voor de Dordtsche Synode in het licht wilde geven, evenzeer als uit brieven naar Holland geschreven, die Brandt, t. a. p. t. II blz. 522, 523 meedeelt. Aan de Synode van Dordt, waaraan hij, hoewel afgevaardigd, verhinderd was deel te nemen, zond hij dan ook een uitvoerig schrijven, waarin hij het Arminianisme veroordeelt, welk schrijven in de Synode is voorgelezen en in de Acta der Synode sessio 143 is opgenomen. En niet minder teekent het, dat mee op zijn instigatie de Synode der Fransche Kerken in 1620 te Alais gehouden, waarvan hij voorzitter was, de Canones van Dordt niet alleen goedkeurde, maar de onderteekening daarvan voor de Fransche predikanten verplichtend stelde.

⁴²⁾ I. Pearson, *Golden Remains of Mr John Hales* 1688, p. 447.

⁴³⁾ Reitsma en van Veen, *Acta der Provinciale en Particuliere Synodes* Dl I, blz. 412. Hoewel de 's Gravenhaagsche Synode als roepende Kerk Amsterdam had aangewezen, hebben de Generale Staten, evenals zij dit deden bij de Synode te 's Gravenhage 1586, de saamroeping op zich genomen zij het dan in overleg met de roepende Kerk. Of de Generale Staten met hun vraag, of ook andere Kerken, die wonen binnen hun grondgebied, uitgenoodigd zouden worden, de buitenlandsche Kerken bedoelden, betwijfel ik. Op onze Nederlandsche Synodes werden vroeger ook uitgenoodigd de Nederlandsche Kerken in Duitschland, Engeland en de Kerken onder het kruis in België. Op de Synode te 's Gravenhage was dit echter niet geschied. En daaruit laat zich de vraag van de Generale Staten verklaren. Op de Synode van Dordt heeft de afvaardiging van de „vluchtelingen-Kerken” in Engeland, zooals bekend is, moeite genoeg gegeven. Een uitnoodiging aan deze buiten ons grondgebied wonende Nederlandsche Kerken hebben de Generale Staten, toen ze in 1617 de Synode saamriepen, niet gezonden. Maar hoe dit ook zij, de Synode te Amsterdam heeft de Generale Staten, zooals blijkt, in elk geval er op gewezen, dat ook de Gereformeerde Kerken in Duitschland en in Frankrijk verwittigd behoorden te worden van het houden der Synode teneinde correspondentie met haar te houden. En dat dit bepaaldelijk inhield het zenden van afgevaardigden spreekt wel van zelf, waar het doel was om de eenigheid in de leer te bewaren. De Fransche Synodes hebben dan ook telkens bij de Gereformeerde Kerken in Nederland er op aangedrongen om afgevaardigden naar hun Synodes te zenden.

⁴⁴⁾ Brandt, *Historie der Reformatie*, Dl II, blz. 562, 571, 572, 757, 763, 764, 769, 775, 776. Hugo de Groot trad hier vooral als woordvoerder der Staten van Holland op. Hij, die vroeger een leerling was geweest van Du Moulin, toen deze hoogleeraar was te Leiden, was met het plan van Du Moulin, dat ook in 't Hollandsch vertaald en ge-

publiceerd is, zeer ingenomen. Hij kon zich daarbij ook beroepen op Koning Jacobus en den Paltsgraaf, die evenzeer zulk een generale Synode van alle Gereformeerde Kerken wilden. Wat men van andere zijde beweerde, dat een Nationale Synode genoeg was, omdat het geschil alleen de Gereformeerde Kerk in Nederland raakte, was volgens hem onjuist. Want 't geschil liep over de leer, en wat de leer aangaat, raakte *alle* Kerken. Een nationale Synode kon de algemeene Christenheid niet representeren. Daarom wilde hij, naar 't voorbeeld der oude Christenheid, een Synode van alle Kerken, die leden zijn van één lichaam. Een particuliere beslissing door één Kerkengroep brengt alleen verdeeldheid, zeide hij.

⁴⁵⁾ Zie aantekening 41.

⁴⁶⁾ Het waren de afgevaardigden van Amsterdam, die vooral tegen de voorstellen van Hugo de Groot zich verzet hebben. Ze wilden niet als de Staten van Holland een Provinciale Synode, die geen genoegzaam gezag heeft, maar een *Nationale Synode*. Wat het voorstel betreft om de geschillen te brengen voor een Generale Synode van alle Gereformeerde Kerken, verklaarden ze, dat hoewel ze niets liever wenschten, dan zulk een vergadering, dit niet anders was dan een schuiven op de lange baan. Wie zou zulk een Synode moeten saamroepen? Alle vorsten zouden eerst daarin moeten accordeeren. In den ganschen tijd der Reformatie was zulk een Synode ook nooit saam geweest. 't Was ook niet noodig, want het ging alleen om de Nederlandsche Kerk tot rust te brengen en men kon vrucht genoeg van een nationale Synode verwachten, als men uitheemsche Theologen uitnoodigde, die ons van hun gevoelen en van dat hunner Kerken onderrichten zouden (Brandt a. h. w. Dl II, blz. 757, 763, 764). Voorts was ook een bezwaar, al werd dit slechts aangeduid, dat op zulk een Generale Synode alle Kerkendienaren stemrecht zouden hebben *servata proportione*. Op een Nationale Synode zouden de eigen kerkedienaren beslissen, maar op een Generale Synode, zooals Du Moulin voorstelde, zou elke Nationale Kerk slechts twee of drie vertegenwoordigers hebben en de eindbeslissing dus geheel van de andere Kerken afhangen. Tegen *assistentie* van uitheemsche Theologen hadden ze daarentegen geen bezwaar, zelfs achtten ze die gewenscht (a.w. blz. 775). In hoeverre de Amsterdamsche burgemeesters, die deze bezwaren inbrachten tegen een Generale Synode, die beslissen zou, daarbij de tolk waren van de Amsterdamsche predikanten, die kerkelijk de leiding in handen hadden, is moeilijk te zeggen. Dat hun bezwaren tegen het verschuiven der beslissing naar zulk een Generale Synode geheel onjuist waren, kon zeker niet gezegd worden. Men had te rekenen met hetgeen achter dit drijven van Hugo de Groot en Holland's Staten school, wanneer ze geen *Nationale* maar een *Generale* Synode wilden. En rebus sic stantibus moesten de Amsterdamsche burgemeesters daarom wel tegen dit voorstel zijn en een Nationale Synode vragen, zij het met uitheemsche Theologen er bij. Intusschen mag hieruit niet worden afgeleid, dat onze

Gereformeerde Kerken in Nederland tegen het houden van zulk een Oecumenische Synode zelf bezwaar hadden of het belang daarvan niet inzagen. Op de Synode te Middelburg 1581, zooals ik vroeger aantoonde, hebben ze zich zelfs terstond bereid verklaard, toen er sprake was van het houden van zulk een oecumenisch concilie, om daarheen afgevaardigden te zenden. En wat meer nog zegt, toen de twistzaak met Caspar Coolhaes, die gesteund werd door Leiden's Magistraat, geen geringe moeilijkheid opleverde, omdat Coolhaes de Synode als rechter in dit geschil wraakte, daar ze partijdig was, is bij de leiders dier dagen reeds het plan opgekomen, om de buitenlandsche zusterkerken uit te noodigen over dit geschil op een Generale Synode uitspraak te doen. Niet elk argument door Hugo de Groot aangevoerd om te be-toogen, dat een zaak, die de leer aangaat, door een Generale Synode moet worden beslist, is daarom onjuist. Feitelijk is de beslissing te Dordt over het leergeschil dan ook niet door de Nederlandsche Kerk alleen genomen maar in overeenstemming met alle Gereformeerde Kerken, die daarheen haar afgevaardigden hadden gezonden. Ik heb dezen strijd in de Staten van Holland gestreden iets uitvoeriger meegedeeld, omdat daardoor licht kan worden geworpen op de besluiten der Generale Staten, toen deze de regeling van de te houden Synode ter hand hebben genomen. Aan den naam en het karakter van *Nationale Synode* hebben de Generale Staten streng de hand gehouden. De Generale Staten riepen de Synode saam, stelden haar afvaardiging en werkwijze vast en oefenden toezicht door hun politieke afgevaardigden. En waar de uitheemsche Theologen werden uitgenoodigd daar geschiedde dit, zooals in het officieele besluit staat, *ter assistentie*, hetzelfde dus wat de Burgemeesters van Amsterdam hadden wenschelijk geacht. Maar wat de wijze betreft, waarop deze uitheemsche theologen zouden worden uitgenoodigd en de positie, die zij op de Synode zouden innemen, zijn de Generale Staten zeker veel verder gegaan dan de Amsterdamsche burgemeesters hadden voorgesteld. Ze werden niet alleen uitgenoodigd om van advies te dienen en hun gevoelens te zeggen, maar ze kregen een *decisieve* stem en traden dus als volkomen gelijkberechtigde leden der Synode op. En daardoor werd feitelijk het karakter der Synode veranderd en hield ze op een zuiver Nationale Synode te zijn. Iets wat nog sterker daarin uitkomt, dat deze uitheemsche theologen niet persoonlijk ter assistentie werden uitgenoodigd hetzij door onze kerken of op andere wijze, maar dat de Generale Staten daartoe officieel het verzoek richtten tot de Gereformeerde Vorsten en de Gereformeerde Kerken, zoodat deze theologen met volmacht van hen verschenen om onze kerken te helpen en mede te beslissen.

⁴⁷⁾ Brandt, *Historie der Reformatie*, DI III blz. 32—35 deelt dit oorspronkelijke concept mee. Ik maakte echter ook gebruik van annotaties, die bij het voorstel zijn gemaakt, welke van belang zijn, omdat ze de wijzigingen later aangebracht verklaren.

⁴⁸⁾ Het treft metterdaad, dat zoowel de Kerk van Genève als de

Nassau-Wetteravische Correspondentie in het oorspronkelijke concept niet genoemd werden en er eerst later aan zijn toegevoegd. Volgens de Remonstranten in hun Nulliteyten der Dordtsche Synode, blz. 94, was dit weglaten met opzet geschied, omdat de Commissie ze te partijdig achtte. Daartegenover had men Brandenburg en Anhalt, die ook genoemd waren als Gereformeerd, niet opgenomen in de lijst, omdat men vreesde, dat ze niet Calvinistisch genoeg waren. Aan den Keurvorst van Brandenburg had men daarom, voor men hem uitnoodigde, gevraagd, of er wel goede Gereformeerde theologen te zijner beschikking waren en eerst nadat men daarop een bevestigend antwoord kreeg, de uitnoodiging verzonden. Aan den Vorst van Anhalt vroeg men de Confessie van zijn Kerk over te zenden, omdat men gehoord had, dat deze een geconditioneerde praedestinatieleerde. Toen deze echter weigerde aan dit verzoek te voldoen, noodigde men hem niet uit afgevaardigden te zenden. Al is de bron, waarin dit wordt meegedeeld, niet geheel onverdacht, er is toch geen reden om aan de juistheid dezer meedeelingen te twijfelen, die verklaren kunnen waarom deze latere toevoegingen zijn aangebracht. Wat de reden was, waarom de Gereformeerde kerken in Polen en Hongarije niet zijn uitgenoodigd blijkt uit deze meedeeling niet. Vermoedelijk was de oorzaak juist gelegen in de reden, die door sommigen werd opgegeven om deze kerken uit te noodigen nl. den consensus sendomirensis, die ze verdacht maakte als al te vredelievend te zijn.

⁴⁹⁾ Brandt, *Historie der Reformatie*, Dl III, blz. 3, 4.

⁵⁰⁾ Volgens Blondel *Pièces authentiques des Eglises Reformées* p. 11 had de Synode te Vitré besloten vier afgevaardigden naar Holland te zenden om hulp te bieden bij de moeilijkheden aldaar nl. Rivet, du Moulin, Chamier en Chauve. In de uitgave der Acta van de Fransche Synode door Aymon staat dit besluit niet, maar wel worden daar de hier genoemde predikanten met de professoren te Saumur en de predikanten aldaar aangewezen om over het plan van du Moulin om een Generale Synode te houden, rapport uit te brengen. Daar Blondel echter het geheele besluit afdrukt, is aan de juistheid van zijn meedeeling niet te twijfelen te minder omdat ook uit andere bronnen vaststaat, dat deze predikanten afgevaardigd waren. Uit Carleton's *Lettres, Mémoires et Négociations*, Dl. II, 353, blijkt, dat de oorzaak, waarom Koning Lodewijk weigerde, trots den aandrang door den Nederlandschen gezant uitgeoefend, hen naar Dordt te laten gaan, lag in zijn twist met de Staten over de zaak Aerssens. Vooral Rivet en Du Moulin hebben pogingen genoeg in het werk gesteld om toch te komen, maar de Koning verbood hun toen sous peine de la vie de ne pas sortir du Royaume. Zie ook Dr Kaajan, *De Synode van Dordt*, blz. 25.

⁵¹⁾ De voorslag daartoe was uitgegaan van Du Moulin, die zijn plan op de Fransche Synode ingediend om een Generale Confessie op te stellen en zich met de Lutherschen te vereenigen, nu op de Dordtsche Synode wilde behandeld zien. Hij schreef daartoe brieven aan Koning

Jacobus, aan den Engelschen gezant en aan verschillende leden der Synode. De brief aan Carleton is te vinden in diens *Lettres, Mémoires et Negociations* I Ip. 890. Hij wilde één Confessie saamgesteld uit de Confessies van Engeland, Frankrijk, de Palts, Zwitserland, waarin geen melding zou gemaakt worden van kerkinrichting en ceremoniën. De gedeputeerden mochten die Confessie meenemen naar huis om geapprobeerd te worden, in Engeland door de Bisschoppen, in Frankrijk door de Synode. Als er dan weer controversen kwamen, moest hierover door allen beslist worden. En in de tweede plaats drong hij aan op vereeniging met de Lutherschen. Aan de Luthersche Vorsten, Universiteiten en Kerken moesten brieven worden gezonden, waarin ze als broeders werden aangesproken, en er op aangedrongen om zich met ons te vereenigen. De Vorsten moesten de plaats vaststellen van samenkomst en hadden binnen zes maanden theologen te zenden niet om te disputeeren, maar om een moyen d'accord te zoeken. 't Liefst moest de Engelsche Koning dit voorstellen 't zij zelf of door zijn gezant of door zijn theologen. In dien zin had hij ook aan den Koning geschreven. Carleton vroeg aan de Engelsche afgevaardigden om hun advies en sprak er ook over met Prins Maurits en Graaf Willem Lodewijk. Beide vreesden, dat de behandeling van de algemeene zaken schadelijk zou werken voor de behandeling der particuliere zaken in ons land. Wat een Generale Confessie aangaat hadden ze geen bezwaar, als de particuliere zaken hier eerst waren afgedaan en de Koning dit verzocht, dat de gedeputeerden dan dit plan zouden aanbevelen bij hun Kerken, maar verder konden deze niet gaan, want ze hadden geen opdracht daartoe. Wat de tolerantie met de Lutherschen aanging, meende Graaf Willem Lodewijk, dat het beste zou zijn, dat de Koning door de Synode gevraagd werd daarvoor zijn crediet te gebruiken bij den Koning van Denemarken, den Hertog van Saksen enz. Dat zou meer baten dan wanneer de Kerken het deden. (a. w. II, blz. 374). Over deze vereeniging met de Lutherschen schijnt verder niet veel gesproken te zijn. Wat Hales aan Carleton schreef, zal wel de algemeene opinie zijn geweest van de Engelsche afgevaardigden. Een unie met de Lutherschen achtte hij onmogelijk. De Lutherschen zullen hun opinie, die ze hadden van het begin, van Luther af, nooit laten varen. Maar ook onderlinge tolerantie achtte hij evenzeer onmogelijk. Men had onder de Lutherschen molliores et rigidi. Wat de laatsten betreft, die willen nog liever accordeeren met de Roomsche Kerk dan met de Calvinisten (*Golden Remains of Mr Iohn Hales* 1673, p. 65). Meer aandacht is gewijd aan 't plan van een Generale Confessie. De bisschop van Londen schreef aan Carleton, dat het plan van Du Moulin niet zoo goed beviel aan de Engelsche theologen als wel aan enkele andere uitheemschen, maar als de Koning het niet afkeurt, dan moet een poging worden gewaagd (Carleton a.w. t. II, p. 402). Hales meldde 12 Januari aan Carleton, dat hij met den Praeses Bogerman over Du Moulin's plan gesproken had; deze had hem meegegeeld, dat hij „with some of the discreeter” er over gesproken had en

aan den Bisschop en Scultetus van de Palts gevraagd had een concept van zulk een Generale Confessie op te stellen. Zoodra ze dit gedaan hadden en 't concept door de voornaamste leden der Synode was goedgekeurd, zou een copie gezonden worden naar den Koning van Engeland, die daarin naar welgevallen kon veranderen, en dan zou 't stuk met zijn gezag naar de Synode gezonden worden. In dat geval zou 't succes hebben. Maar voor vereeniging met de Lutherschen voelde ook Bogerman niets (Golden Remains p. 85, 861). Hoewel ook de Bisschop zelf, zooals hij nogmaals aan Carleton schreef 14 Januari, voor het plan niet veel voelde, gaf hij, nu de opdracht was gegeven aan hem en Scultetus, toch aan, hoe het zonder te veel moeite zou kunnen geschieden. Men zou de Engelsche Confessie ten grondslag leggen en deze voorleggen aan de Paltser theologen en anderen. Aan de Engelsche Confessie zelf mocht niet gewijzigd worden, maar wel kon er een en ander aan worden toegevoegd en dan zou 't concept naar den Koning van Engeland ter goedkeuring worden gezonden. Er bleven echter moeilijkheden over. De Paltsische Kerk in haar Catechismus verklaarde het artikel: nedergedaald ter helle van Christus' lijden en zieleangst aan 't kruis, terwijl de Engelsche Confessie alleen had: descendit ad inferos. Zou de Koning het wel goedkeuren, dat zulk een nadere verklaring als de Paltzers gaven, eraan werd toegevoegd? Maar ook al kon dit verschil opgelost worden, dan bleven nog twee moeilijkheden: de homelieën, die werden voorgeschreven, en de consecratie der bisschoppen en kerkedienaren (Carleton a.w. t. III, p. 2 en vv.). Ook Hales schreef in gelijken zin, dat in de kerkinrichting het grootste bezwaar school. Niet alle Kerken, oordeelde hij, kunnen een gelijke Kerkinrichting hebben. Maar of de Koning het zou toelaten, dat men deze consecratie der bisschoppen weglief, betwijfelde hij (Golden Remains p. 65). Had de Engelsche Bisschop 14 Februari nog eenige hoop, dat het wel gaan zou, een maand later moest hij aan Carleton melden, dat de praeses Bogerman oordeelde, dat het plan van één Confessie moeilijk gaan zou. Hij geloofde echter, dat wel kon verkregen worden, dat de Engelschen de Nederlandsche Confessie goedkeurden en omgekeerd, en dat zoo ook geschiedde door de andere Prinsen en Kerken, zoodat niemand van de aangenomen leer mag afwijken zonder toestemming der andere. Meer kon men niet verkrijgen (Carleton a.w. III, p. 22).

⁵²⁾ Voetius Pol. Eccl. t. IV, p. 31.

⁵³⁾ Volgens de meedeeling van den Engelschen Bisschop (Carleton a.w. t. III, p. 22).

⁵⁴⁾ Reeds de eerste Nederlandsche Synode te Emden 1571 gehouden had bepaald, dat om de eendracht in de leer tusschen de Nederlandsche Kerken te bewijzen, de predikanten de geloofsbelijdenis zouden teekenen en insgelijks ook de belijdenis van de Kerken in Frankrijk om daarmede hun verbinding met de Fransche Kerken te betuigen, vertrouwend, dat ook de Fransche Kerken dit doen zouden. Datheen en Taffijn zouden dit naar Frankrijk schrijven (Art. 2). Op de volgende

Synode te Dordt 1574 gehouden moest Taffijn echter mededeelen, dat hij over deze zaak aan Beza had geschreven, maar geen antwoord had gekregen. Daarom zullen ook wij, besloot de Synode, de Fransche Confessie niet onderteekenen (Rutgers, *Acta der Nat. Synodes* blz. 134). In de Christlicke und Schriftmatige Kercken Ordenungh door Graaf Willem Lodewijk voor Groningen vastgesteld werd daartegen in Art. 12 voorgeschreven, dat in alle Classen een boek zou wezen, waarin de Confessio Gallica, Belgica en de Heid. Catechismus opgenomen zouden zijn, die ieder predikant moest onderteekenen, zoodat in Groningen het besluit van Emden wel uitgevoerd werd. Had de Fransche Synode aanvankelijk geaarzeld de Nederlandsche Confessie te onderschrijven, op de Synode van Vitré 1583 werden de Confessie en de Kerkenorde van de Nederlandsche Kerken goedgekeurd en geteekend, zooals ook de Nederlandsche afgevaardigden, die op deze Synode waren, als teeken van overeenstemming in de leer en kerkenorde de Fransche Confessie en Kerkenorde hebben geteekend (Aymon, *Actes des Syn. Nat. t. I, p. 157*). In 1604 hebben de Fransche Kerken hare Confessie, die herzien was, naar ons overgezonden om die te overwegen en te melden, of er iets in gevonden werd der aantekening waard, terwijl ze verzochten, dat de Nederlandsche Kerken hetzelfde zouden doen met haar Confessie teneinde de zuiverheid en de eenigheid des geloofs tusschen de Fransche en Nederlandsche Kerken te beter zou mogen blijken. De Synode van Noord-Holland, die deze brieven ontvangen had, besloot de zaak met Zuid-Holland te overleggen, na welk overleg men beiderzijds oordeelde, dat de zaak bij de Generale Synode behoorde (Reitsma en van Veen, *Acta der Prov. en Part. Syn. t. I, p. 363 en 373 en t. III, p. 224*). Dat de Fransche Kerken er zeer op gesteld waren, dat hare Confessie ook door andere Kerken zou goedgekeurd worden, blijkt uit hetgeen de Acta van de Synode te Rochelle 1607 meedeelden, nl. dat de Synode van Gap had geschreven aan den Paltsgraaf om hem te vragen mee te werken aan de union des Eglises en dat hierop van hem antwoord was ingekomen evenals van de Kerk van Heidelberg, van de Synodes van Holland en Zeeland, van Hanau, van Lausanne, van Genève en van Bern, die allen de Fransche Confessie hadden goedgekeurd (Aymon a.w. t. I, p. 300). Er is wel geen nader bewijs noodig om te doen zien, hoe de Gereformeerde Kerken nooit tevreden zijn geweest met haar eigen nationale Confessie te handhaven, maar er steeds naar getracht hebben, dat ook de andere Kerken die Confessie goedkeurden, om de eenigheid in de leer te doen uitkomen.

⁵⁵) Carleton a.w. t. III, p. 22.

⁵⁶) Calvin Opera ed. Baum, Cunitz, Reuss t. XLVII p. 343.

⁵⁷) Dat noch de Presbyterian Alliance noch de Evangelical Alliance aan dezen eisch voldoen is duidelijk en wordt door Prof. Rutgers in het door Dr de Jong uitgegeven dictaat blz. 172 op afdoende wijze aangetoond. En 't zelfde geldt dit ook van de latere bewegingen.

⁵⁸) Calvin Opera ed Baum, Cunitz, Reuss t. VII p. 591.

